

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Negentig jaren gemeentelijk oudheidkundig museum Heerlen

Tijdens de Raadsvergadering van 4 december 1877, die om 3 uur des namiddags begon, stond als punt 5 op de agenda: Romeinse oudheden. Er was n.l. een schrijven binnen gekomen van de rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst van 19 november van dat jaar, inhoudende het verzoek om de reeds aanwezige romeinse oudheden af te staan aan het rijksmuseum van oudheden te Leiden.

Het ging hier o.m. over recent gedane vondsten aan de Uilestraat-west en aan de Geleenstraat op een terrein, waar zo juist het (nieuwe) oude gemeentehuis was gereed gekomen. Een uitvoerige publicatie hierover verscheen van de hand van Jos Habets, zelf afkomstig uit Oirsbeek, een der onder-schepenbanken van Heerlen, in de u bekende „Publications” van ons Limburgs Geschiedkundig Genootschap, anno 1881, blz. 152-159.

De psychologische achtergrond, waarin dit Raads-agendapunt speelde, was het feit, dat Heerlen vooral tijdens het burgemeesterschap van dokter J. Jaegers (1843—1853) in de publiciteit kwam juist vanwege zijn vele en merkwaardige vondsten uit het romeins verleden der gemeente. Herinneren we in dit verband aan vondstenjaartallen zoals 1856 Welterhuiske, 1867 aan het Hooghees (splitsing Zandweg—Heerlerbaan), 1867 aan de Kempkensweg—viaduct Spoorwegen, 1870 aan het zogenaamde Dodelager (nu Valkenburgerweg—Sportfondsenbad en omgeving). Ook op de terreinen, gelegen tussen de Coriovallumstraat-west en Valkenburgerweg-zuidkant, waren merkwaardige en zéér vroege relictten uit het plaatselijk romeins verleden bekend geworden. Habets deelt uit diezelfde jaren mee, dat de kinderen in de buurt van de Kruisstraat—Coriovallumstraat (oostelijk gedeelte) met de romeinse keizermunten speelden, die dicht aan de oppervlakte veelvuldig tevoorschijn kwamen.

Hoogstwaarschijnlijk kwam de publieke opinie in het geweer over de wijze, waarop met de eigen historische bewijsstukken van de eerste vier eeuwen onzer jaartelling werd omgesprongen. Er ontstond een handel in de verkoop ervan, waarbij binnen- en buitenlandse musea eveneens aan bod kwamen.

Tegen deze mentaliteit moet ongetwijfeld het onderwerpelijke Raads-agendapunt bekeken worden.

Over de eigenlijke besprekingen reppen de notulen met geen woord. De gemeente-secretaris heeft er het volgende van vastgelegd:

„Hierop wordt door den secretaris voorlezing gegeven van eene missive van de rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst van den 19 november j.l. no. 272, waarbij zij verlangen het gevoelen van den raad te kennen omtrent het afstaan der hier gevondene romeinsche oudheden aan het museum van oudheden te Leyden of welke bestemming men daaraan zal gven. De Raad besluit, dat deze oudheden ten Raadhuize der gemeente zullen opbewaard blijven.”

Als uitvloeisel van dit besluit is de gemeente Heerlen begonnen met het aanleggen van oudheidkundige collecties uit eigen bodem en uit het bezit van particulieren, die door schenking of door verkoop hieraan hebben meegewerkt. Zo vormden zich in de loop der jaren de collecties dokter Jaegers, Kaufmann, Lammeritz, fam. Lemmens, P. Peters, mevr. wed. ir. Koster, fam. Max Roosen-Lemmens, erfgenamen J. v.d. Lande „N.V. Bergerode”, dokter A. Widdershoven, collectie Broeders Gasthuisstraat, collectie Sanatorium Gasthuisstraat en die van wijlen Jef Leufkens. Vele andere romeins-Heerlense bewijsstukken bevinden zich in het magazijn van het rijksmuseum van oudheden te Leiden, in de collectie J. Houppermans te Kerkrade, in het Bonnefantenmuseum te Maastricht en in de studie-verzamelingen van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek te Amersfoort¹⁾. De collecties uit de 19e eeuw zijn nog maar fragmentarisch vertegenwoordigd. Het blijft Habets' onvolprezen verdienste in de „Publications” de Heerlense vondsten te hebben vastgelegd, anders was de kennis ervan blijvend verloren gegaan.

Ook de dagbladpers en met name de Limburger Koerier had in de loop der jaren zijn bijdrage geleverd. Op datum van 2 april 1898 bevatte deze krant een bericht over de vondst van een vermoedelijke romeinse *glasoven*, met beschrijving van de constructie en verdere technische bijzonderheden zoals die te voorschijn kwam „aan de Linde” = noord-oostelijk nabij stratenhoek Nobelstraat—Kruisstraat. De firma Stutz uit Maastricht kwam van deze bijzondere vondst foto's maken, mede op advies van deskundigen van het rijksmuseum van oudheden te Leiden.

In 1906 kwam op 16 juni een bericht door over romeinse vondsten, afkomstig van een terrein van en bij de O.N.-mijn I (N.W. van het bestaande spoorwegviaduct: kolenwasserij O.N. I).

Een complete vondstenrijkdom leverde een romeinse grafinventaris op

naar aanleiding van de bouw van het huis Schillings in de Geerstraat 102, waarvan De Nieuwe Limburger Koerier op 31 december 1906 uitvoerig berichtte. De redactie sprak hierbij de wens uit, dat deze vondsten, „die doorgaans voor particulieren weinig of geen waarde bezitten, afgestaan zouden worden aan de *Kamer van Oudheden* op het gemeentehuis. Zodoende blijven ze gemeengoed en helpt men bouwstoffen verzamelen — hoe onbeduidend ze soms ook schijnen — voor de geschiedenis van oud Heerlen.”

Opnieuw liet romeins Heerlen van zich horen, toen bij het uitgraven der kelders voor woningen op een perceel, dat „ten westen ligt van de oude Akerweg, die van de Linde naar de Bek leidt”, allerhande soorten van romeins aardewerk aan de oppervlakte kwam. De Nieuwe Limburger Koerier geeft er drie opeenvolgende berichten over: 11, 13 en 27 juli 1907.

Begin oktober 1912 maakten de leden van het provinciaal Genootschap „Limburg” een excursie naar de romeinse bezienswaardigheden van Heerlen. Uit het krantenbericht van 5 oktober 1912 blijkt, dat een bezoek werd gebracht aan de romeinse oudheden, die op het Raadhuis bewaard werden alsmede aan „de verzameling in het Klooster” (= Broeders Gasthuisstraat), die eveneens grote belangstelling trok.

En zo rijpte in de openbaarheid het enige jaren later tot stand gekomen besluit van de Gemeenteraad van Heerlen, die op 21 nov. 1921 overging tot invoering van de functie van „*museumconservator*”. Hierdoor werd het deskundig beheer verzekerd en kreeg deze taak de status van een zelfstandige tak van dienst onder de rechtstreekse supervisie van het gemeentebestuur ²).

Mede met het oog op een verantwoord beheer is het dringend gewenst de beschikking te krijgen over ruimten, die aan de gangbare voorschriften voldoen teneinde hierdoor mede de terugkeer van de afgedwaalde museumstukken in de hand te werken.

Ook in verband met de noodzakelijke completering van het romeins-Heerlens bronnen- (kennis-) materiaal is zulks een *conditio sine qua non*, anders komt men nooit tot een afgerond geheel, hetgeen vereist is voor verantwoorde wetenschappelijke publicaties.

Niettemin heeft het besluit van de Heerlense Raad van 4 december 1877 de stoot gegeven tot de ontplooiing van een overheidszorg, die van verstrekkende betekenis is gebleken voor de wetenschap der romeins-provinciale archeologie zowel lokaal, regionaal alsmede in landelijk verband. Hierbij heeft in deze tijd het toeristisch aspect een belangrijke inbreng, zeker, wanneer men een object als het romeinse thermengebouw ter bezichtiging zou kunnen openstellen ³).

Daarbij mag Heerlen zijn *laat-middeleeuws* en *modernere verleden* niet vergeten, dat bij een ruimere opstelling van zaken door uitbeelding van het grenslandfort Herle, van zijn kastelenbezit en van zijn streekfunctie eveneens dient te worden vastgelegd. De heemkennis is hiermee alleszins gediend.

Sinds april 1964 zijn de exposabele museumstukken tentoongesteld in een gedeelte van de stadsschouwburg, waar de gemeentelijke oudheidkundige dienst tijdelijk onderdak geniet. De beschikbaar gestelde ruimten beslaan een (achter-frontbreedte van ongeveer 50 meter met een diepte van \pm 10 meter, zowel op souterrainniveau als op de begane grond. Geheel uit beton en staal opgetrokken is de brandveiligheid verzekerd. Met alarmschellen staan we in rechtstreeks contact met de brandweer e.d.. De ruimten zijn inwendig door middel van een betonnen muur afgescheiden van het overige interieur van de schouwburg. Daarenboven is een en ander van moderne lichtinstallaties, sanitair enz. voorzien, met een eigen dienstingang: Orpheusstraat 2, tel. 04440/14824.

L. van HOMMERICH.

- 1) *L. van Hommerich* : Romeinse voorwerpen van Heerlen in Leidens museum; in: Land van Herle 14 (1964), 145—149.
- 2) Bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de gemeentelijke oudheidkundige dienst verscheen van mijn hand: *Gids voor de bezoekers der gemeentelijke oudheidkundige verzamelingen van Heerlen, 1e gedeelte: De Romeinse periode*; Heerlen 1947, 71 blz.
- 3) Men leze ook het hierover verschenen artikel in het Limburgs Dagblad van 6 december 1967, pagina 15.

De familie Fabritius te Kerkrade-Heerlen

Toen in 1661, dertien jaar na de Vrede van Münster, eindelijk ook voor de Landen van Overmaas, een tijd van vrede scheen aan te breken — de onderhandelaars van Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden waren het er over eens geworden, wie welke landstreken zou besturen, zodat niet voortdurend twee regeringen bevelen gaven en belastingen inden bij dezelfde bevolking — in dat jaar 1661 verliet een Heerlenaar zijn geboorteplaats, die spoedig „Staats” zou worden, en vestigde zich te Kerkrade, dat weldra als „Spaans” aangeduid werd.

Op 13 november 1661 trouwde namelijk Peter Fabritius, een zoon van Gerard Fabritius en Anna van Berghem (de bewoners van huize „De Doom” in Welten¹), met Regina Catharina Dautzenberg, een telg uit een bekende Kerkraadse familie. Zij zag het levenslicht op 21 januari 1632²); de echtgenoot was ruim drie jaar jonger dan zijn vrouw, hij werd te Heerlen op 17 november 1635 geboren³).

Het volgende jaar konden zij reeds een stamhouder verwelkomen; op 1 augustus 1662 werd 'n zoontje geboren, dat naar zijn grootvader Gerard

werd genoemd. Deze grootvader is enkele maanden later overleden bij een van zijn bezoeken aan Kerkrade: op 25 mei 1663 noteert de pastoor in het overlijdensregister ⁴⁾, dat „Gerardus Fabricius” uit de parochie Heerlen ter plaatse stierf en begraven werd in de kerk van Kerkrade. Daaruit mogen nochtans geen consequenties getrokken worden, schrijft de pastoor er zorgvuldig bij.

Dat de grootvader een graf kreeg in de kerk, duidt niettemin op het aanzien van de familie. Wanneer in de loop van 1663 Kerkrade in hevige beroering geraakt, doordat een deel der inwoners Kerkrade wil loskopen uit de verpanding aan de abt van Rolduc en de heer van 's-Herenanstel, dan keren de „meest geerffde” (degenen die de meeste grond bezaten) zich tegen deze opstandige mededorpelingen, tegen de zogenaamde „Zeulezen”. Als een van die „meest geerffde” wordt door N. Heyendal uitdrukkelijk Peter Fabritius genoemd ⁵⁾. Dat hij de partij van de pandheren koos, is niet verwonderlijk, want zijn zwager Goswin Dautzenberg ⁶⁾, kanunnik van Rolduc, trok met een lijst door het dorp en de gehuchten van Kerkrade om zoveel mogelijk handtekeningen te verzamelen ten gunste van de pandheren ⁷⁾.

Op 6 december 1663 werd het tweede kind, een meisje, in de kerk van Kerkrade gedoopt en ontving de namen Anna Catharina; als doopgetuige trad op Leonardus Merckelbach, notaris te 's-Hertogenrade, die door de pandheren (abt Lamberti en Van Berghe-Trips) tot schepenen van Kerkrade was benoemd ⁸⁾.

De Zeulezen behaalden echter de overwinning. Zij betaalden aan de regering te Brussel de pandsom terug plus een verhoging; op 18 juni 1664 werden zij officieel in het bezit van de heerlijkheid Kerkrade gesteld ⁹⁾. Deze konden zij nu in eigen naam besturen. Petrus Fabritius echter geeft bij de geboorte van zijn derde kind haast een demonstratie van zijn afhankelijkheid aan de vroegere pandheren. Van de vijf doopgetuigen is de eerste Mathias de Amezaga, abt van Rolduc, en de tweede Herman Diederik van Berghe-Trips, heer van 's-Herenanstel; als blijvende blijk van deze sympathie zal de jongen hun voornamen door het leven dragen. Hij wordt op 9 juli 1665 gedoopt onder de namen Mathias Hermannus Theodericus.

Met een tussenpoos van ruim anderhalf jaar wordt in het gezin Fabritius-Dautzenberg telkens een kind geboren. Dat zijn achtereenvolgens nog: Paulus, gedoopt 20 maart 1667; Sybilla, gedoopt 11 november 1668; Michael, gedoopt 8 juli 1670; Franciscus Wilhelmus, gedoopt op 12 april 1672.

Verrassenderwijze treedt bij de doop van deze laatste jongen als doopgetuige op baron Frans Willem Spies van Ehrenstein, die met de Zeulezen gemene zaak had gemaakt en zich tegen de abt van Rolduc en de heer van 's-Herenanstel had gekeerd. Ook de voornamen van deze jongen (Franciscus Wilhelmus) geven aan, hoe vaders plaatselijke politieke sympathie toen gericht was.

Wat was de oorzaak van deze veranderde houding? Waarschijnlijk familiepolitiek. Na de dood van abt Amezaga (26 juli 1666) ging het bij de keuze van een opvolger uiteindelijk tussen Petrus Melchioris van

der Steghe ¹⁰) en de zwager van Fabritius, Goswin Dautzenberg, die inmiddels proost (en tegelijk pastoor) van Limburg aan de Vesdre was geworden. Beiden verwierven bij de keuze een gelijk aantal stemmen; zij beijverden zich via familieleden en bevriende relaties om door de regering te Brussel benoemd te worden. Hoewel de Raad van State meer voelde voor Dautzenberg, werd uiteindelijk na lang dralen Van der Steghe aangewezen. Op 16 juli 1667 werd de koninklijke benoemingsbrief uitgevaardigd en op 10 augustus vond de installatie te Rolduc plaats ¹¹). Uiteraard een teleurstelling voor proost Dautzenberg en zijn familie.

Bij zijn ambtsuitoefening steunde abt Van der Steghe vooral op zijn familieleden. Hij schrok er niet voor terug nog meer bloedverwanten als novice in de abdij te halen, zodat er tenslotte een grote onenigheid onder de Rolducse koorheren ontstond ¹²). Goswin Dautzenberg behoorde weer tot de tegenstanders van de abt.

Ten opzichte van de Kerkradenaren volgde de abt een harde politiek. Hij weigerde iedere medewerking bij het afbetalen van de bedragen, die men te Luik had geleend voor het inlossen van de pandsom. Geen wonder dat ook Peter Fabritius in Kerkrade aansluiting zocht bij de tegenpartij. Wanneer abt Van der Steghe († 30 november 1682) opgevolgd is door de vredelievende, meer geestelijk ingestelde abt Joannes Bock, is Peter Fabritius een van degenen die een accoord voorbereiden tussen de in grote schulden geraakte gemeente en de oude pandheren. Reeds op 12 april 1683 wordt voor de notaris een overeenkomst tussen beide partijen gesloten: Kerkrade zou weer onder de oude pandheren komen, tegelijk echter werden de middelen aangegeven om tot aflossing der schulden te komen. Pas twee jaar later werd de koninklijke goedkeuring verleend en kon men de ongezonde financiële situatie der gemeente gaan saneren ¹³).

Peter Fabritius bekleedde het schepenambt te Kerkrade en tevens in het stadje 's-Hertogenrade, zoals bij zijn overlijden door de pastoor is genoteerd. Wanneer hij als zodanig werd benoemd, ligt nog besloten in de archiefstukken. Een ontspannende bezigheid vormde zijn lidmaatschap van de Kerkraadse schuttersbroederschap St. Sebastianus, waar hij tenslotte de functie van „siebenman” vervulde. De zeven oudsten in lidmaatschapsjaren vormden het college der zeven wijzen, een soort adviesraad van de broederschap ¹⁴).

Fabritius' oudste dochter, Anna Catharina, trouwde op 10 november 1694 met Willem Hendrik Poyck, de zoon van de griffier of secretaris van Kerkrade ¹⁵). Enkele jaren later verklaren de pandheren van Kerkrade, abt Bock en A. van Berghe-Trips, dat zij vanwege de goede diensten, die griffier H. Poyck en schepen P. Fabritius hen bewezen hebben, het secretarisambt te Kerkrade zullen verlenen aan Willem Hendrik Poyck, wanneer zijn vader sterft of het ambt neerlegt ¹⁶).

Paulus Fabritius, de derde zoon, voelde zich aangetrokken tot het vernieuwde kloosterleven in de abdij Rolduc. Onder de warme leiding van Joannes Bock was er ondanks de tegenwerking der oudere kanunniken onder de jongere koorheren een ernstige religieuze sfeer gegroeid. De jonge geprofesten werden er grondig op een latere taak in de zielzorg

voorbereid.. Paulus Fabritius legde te Rolduc op 30 juli 1690 zijn professie af en werd op 20 december 1692 te Luik priester gewijd. Ruim een jaar later, begin 1694, werd hij benoemd tot rector van de kerk van 's-Hertogenrade ¹⁷).

In diezelfde plaats, misschien wel bij zijn zoon, overleed Peter Fabritius op 12 september 1699, bijna 64 jaar oud. Hij werd begraven te Kerkrade ¹⁸).

Tot 1713 bleef Paulus Fabritius verbonden aan de kerk van 's-Hertogenrade. Dan kreeg hij een grotere parochie, Afden, juist buiten de muren van het stadje aan de overzijde van de Worm gelegen en deel uitmakend van het bisdom Keulen. Hij was er maar kort werkzaam; op 4 november 1719 overleed hij reeds.

Veertien dagen tevoren, op 22 oktober, was zijn oudste broer, Gerard, overleden, zoals bij diens doopsel staat aangetekend. Het overlijdensregister 1704—1754 van Kerkrade is helaas verloren geraakt.

De jongste broer, Franciscus Wilhelmus, is ook geestelijke geworden, maar wereldgeestelijke. Hij ontving de lagere wijdingen in het bisdom Luik en verwierf op 4 januari 1695 de functie van „primissarius” (vroegmis-lezer) in de parochie Bardenberg, behorend tot het bisdom Keulen. Op grond daarvan werd hij in het Keulse diocees tot de hogere wijdingen toegelaten: op 28 mei 1695 subdiaken, op 24 september van dat jaar diaken ¹⁹). Het jaar daarop ontving hij de priesterwijding ²⁰). Twee jaar later ruilen hij en de bejaarde pastoor van Merkstein hun functie; tot aan zijn dood bleef (Frans) Willem Fabritius de ijverige herder van de parochie Merkstein, grenzend aan de parochie van zijn broer. In het jaar 1713 bouwde hij de tegenwoordige pastorie, die als een kleine burcht even buiten de kom van het dorp ligt. Op 16 maart 1735 overleed hij, na zes maanden geplaagd te zijn door hectische koorts ²¹). Ook te Kerkrade is zijn sterven opgetekend en wel in het doopregister: bij zijn doopsel werd later zijn overlijden als pastoor van Merkstein vermeld ²²).

Deze notitie bracht ons op het spoor van zijn levensgeschiedenis. In de publicaties over de parochie Merkstein is de Kerkraadse afkomst van pastoor Fabritius onbekend. In navolging van pastoor Ortmans, die in 1913 een beknopte parochiegeschiedenis uitgaf, wordt steeds de Vorstenbergerhof in het gehucht Herbach, onder Merkstein, als zijn geboortehuis genoemd ²³).

Bij navrage bleek dit op een romantische veronderstelling te berusten. Tot aan de evacuatie in de herfst van 1944 heeft in het betreffende huis een schilderij of tekening van pastoor Fabritius gehangen, zo vertelde een bejaarde bewoner. Waarom zou men een portret zo lang en met zo'n zorg bewaard hebben, als er geen bijzondere band bestond tussen de geportretteerde en dit huis, als hij niet tot de voorvaders gerekend moest worden! ²⁴)

Soms beschouwt men Goswinus Fabritius, de latere abt van Rolduc (1745—1757) als een jongere broer van de Merksteiner pastoor. Abt Fabritius stamt echter uit de Schinnense tak en is hoogstens een verre bloedverwant.

Het verhaal van de Kerkraadse familie Fabritius is hiermee niet afgesloten; van vier kinderen is de levensgeschiedenis nog niet bekend. Misschien willen de actieve genealogen van de kring deze meer toevallig verkregen gegevens systematisch nagaan en completeren ²⁵).

L. AUGUSTUS.

Noten :

- 1) Vriendelijke mededeling van A. Corten. — In de kerkelijke registers van Heerlen wordt de familienaam doorgaans gespeld als „Fabricius”.
- 2) De ouders waren Paulus Dautzenberg en Catharina Dortans. — Dit en de volgende doopsels worden gegeven volgens de 17de eeuwse originele doopregisters in het parochie-archief der St. Lambertuskerk te Kerkrade.
- 3) Gemeente-archief Heerlen, doopregister. Ten gerieve van onderzoekingen zijn alle doopnotities op kaarten overgebracht.
- 4) RAL, kerkelijke registers nr. 283.
- 5) RAL, L.v.O. nr. 2326 „Historie van de saecke ende van de opgenomene penninghen der Zeleusen van Aubel, Kerkroede ende Sanct Mertens Vouren van den jaere 1663 totten jaere 1719 ende 1729”, opgemaakt door de Rolducse abt N. Heyndal in 1729.
- 6) Hij werd te Kerkrade gedoopt op 25 september 1629, legde in 1653 of '54 zijn professie af in de abdij Rolduc, werd het jaar daarna reeds priester gewijd (Rolduc's Jaarboek 1958, blz. 74).
- 7) Vgl. L. Augustus, De familie Spies zu Ehrenstein en het pandheerschap over Kerkrade, 1562 — 1689. In: 'Uit Kerkrade's verleden, Kerkrade 1967, blz. 55 en 56.
- 8) RAL, L.v.O. nr. 2314.
- 9) Vgl. het in noot 5 aangehaalde werk.
- 10) Zijn eigenlijke naam is Peter Melchers, geboortig van huis Steeg onder Ubach. Hij verlatiniseerde zijn naam tot „Petrus Melchioris” met toevoeging van zijn geboorteplaats „van der Steghe”. In latere jaren tekende hij als abt uitsluitend met „Petrus van der Steghe”. — Vgl. F. J. Lieck, Peter Melchioris von der Stegh, ein Ubacher Abt von Rolduc. In: Heimatkalender 1957 der Selkantkreises Geilenkirchen—Heinsberg, blz. 45—49.
- 11) G. Franquinet, Oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrade, Maastricht 1868, nr 103. Vgl. C. de Clercq, De kloosterhervorming van 1680 en het jubileum van 1780 te Rolduc. In: Rolduc's Jaarboek 1958, blz. 69.
- 12) Rolduc, Archief van de abdij Kloosterrade, portef. 19. Briefwisseling tussen de abt en zijn broer Renier (kanunnik), brieven van hun neef P. Jansen aan hen beiden. Hun neef Melchior Trumpener, die pastoor was te 's-Hertogenrade, werd in 1669 tot provisor (econoom) van de abdij bevorderd.
- 13) RAL, L.v.O. nr. 2322, vgl. Franquinet, a.w., nrs. 273—275.
- 14) RAL, kerkelijke registers nr. 283, fol. 88. — T. Vanderμήhlen, Sint Sebastianus Schuttersbroederschap, 1617—1967, Kerkrade 1967, blz. 65 (niet in de handel).

- 15) Geboren te Afden op 1 mei 1669 uit het echtpaar Hendrik (II) Poyck en Maria Hennes. Vriendelijke mededeling van H. Poyck.
- 16) d.d. 22 juni 1699, RAL, L.v.O. nr. 2343.
- 17) Rolduc, archief Kloosterrade, hss. 7 en 27.
- 18) RAL, kerkelijke registers, nr. 283.
- 19) Historisches Archiv des Erzbistums Köln, Prot. Suffr. 1695—1703, V, blz. 14: onder 28 mei 1695 „Wilhelm Fabritius: vig. dimissorialium Leodiensium et ad titulum beneficii in Bardenberg” (informatie via Ludwig Kahlen, Gemeindedirektor van Merkstein). — Janssen-Lohman, *Der Weltklerus in den Kölner Erzbistums-Protokollen 1661—1825*, z.pl., 1935/36, onder F. 47.
- 20) Volgens de notitie in het overlijdensregister van Merkstein. Janssen-Lohman vermeldt de priesterwijding van Fabritius niet.
- 21) Overlijdensregister van Merkstein : „1735 martio Franciscus Wilhelmus Fabritius pastor in Merckstein : aetatis suae anno 63, sacerdotii 39, oneris pastoralis magno cum zelo portati 36, feбри hectica sex mensium spatio patientissime tolerata consumptus, voluntati divinae totus acquiescens, placide et pie obdormivit in Domino, Ecclesiae sacramentis mature praemunitus, hac 16”. Volgens fotokopie, ontvangen van L. Kahlen.
- 22) Archief der St.-Lambertuskerk te Kerkrade, doopregister.
- 23) St. Sebastianus-Schützenbruderschaft Merkstein, 300 Jahre, 1633—1933, blz. 62; Festbuch der St. Sebastianus-Schützenbruderschaft Merkstein 1633, 1633—1958, blz. 28 en 29, 108—110. — Janssen-Lohman, a.w., vermelden eveneens dit geboortehuis, plaatsen het echter in Horbach bij Aken. In de Keulse registers is de geboorteplaats van pastoor Fabritius echter niet vermeld, vgl. noot 19.
- 24) Informatie verstrekt door L. Kahlen.
- 25) Mogen de heren A. Corten en H. Poyck bovendien hun uitgebreide gegevens aangaande de regentenfamilies, respectievelijk Fabritius en Poyck, in een publicatie algemeen bereikbaar maken.

De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen

DE WATERPUT EN -POMP AAN DE VEEMARKT.

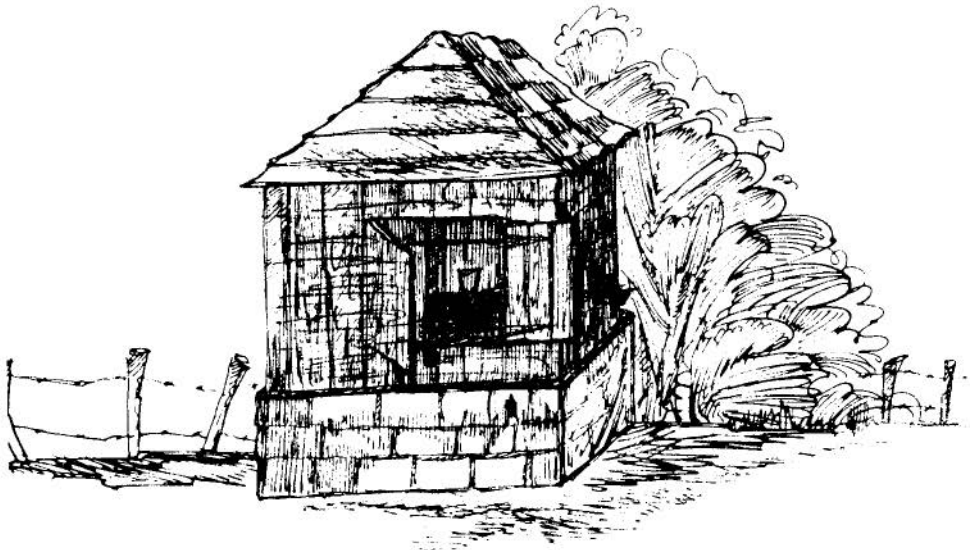
De waterput aan de Veemarkt of het Wilhelminaplein komt in de archiefstukken ook voor als de put aan de Paardemarkt of de put aan de Kruk of de Kreuk, zo genoemd naar een huis van die naam, dat voorheen aldaar heeft gestaan. Op de in het vorig nummer afgedrukte situatietekening is de put nader aangeduid met de letter D, terwijl de plaatselijke benaming „In de Kreuk” de juiste ligging van genoemd huis weergeeft (blz. 74 en 75).

± 1910.

Over het jaar van aanleg van de put zijn helaas geen nadere gegevens bekend. Ook over de opdrachtgever en de bouwer, alsmede over de oorspronkelijke technische gegevens tasten we volkomen in het duister. In de archiefstukken treffen we de naam van de put voor het eerst aan in 1818. In dit jaar heeft Nicolaas Jabigs, metselaar, herstellingen aan een aantal putten in Heerlen verricht, o.a. aan die op de Veemarkt. Hieruit kan men afleiden, dat de put van oudere datum moet zijn. Na 1818 komen regelmatig rekeningen voor die alle betrekking hebben

op herstellingen en vernieuwingen van deze put. De ene keer is het 't metselwerk, dan weer het ijzer- of houtwerk, dat reparatie behoeft. Het feit, dat de put van tijd tot tijd aan een schoonmaakbeurt onderhevig was, bewijst, dat we te doen hebben met een z.g. „open put”. De aantrekkingskracht van water op de jeugd zal heden ten dage wel niet veel verschillen vertonen met weleer. Het is daarom dan ook begrijpelijk, dat het reinigen van de open putten een voortdurende zorg was voor de verantwoordelijke personen. Maatregelen om verdere baldadigheden te beteugelen werden dan ook vrij spoedig genomen. De onderhoudsrekeningen van 1831—1856 geven duidelijk aan, dat in deze periode de put van een beschermende bovenbouw met afsluithek is voorzien. Het putten van water geschiedde onder toezicht op vastgestelde tijden door middel van een windas en een zwengel.

Reconstruktie van een „open put” met bovenbouw.

Ook deze bovenbouw is geen lang leven beschoren gebleven. Zonder opgave van redenen richtten 19 bewoners van het Wilhelminaplein cq. Veemarkt zich op 20 maart 1857 in een verzoekschrift aan het gemeentebestuur van Heerlen om de put van een pomp te voorzien:

„De ondergeteekenden inwoners dezer gemeente, wenshende dat in plaats van den op den Veemarkt staande put eene pomp zoude worden opgericht, hebben de eer UEd. Achtb. ter kennis te brengen dat zij tot dit einde door gedane vrijwillige bijdragen eene som van circa tweehondert francs verzameld hebben.

Daar zij echter inzien dat deze som niet toereikend zal zijn, nemen zij de vrijheid zich tot UEd. Achtb. te wenden met het verzoek hun een subsidie uit de gemeente kas te verleen en zich met de plaatsing en onderhoud der op te rigten pomp willen gelasten”¹⁾.

Dit request kwam in de vergadering van de gemeenteraad van Heerlen van 27 maart 1857 aan de orde ²⁾. De voorzitter, burgemeester J. P. De Hesselle, stelt voor om uit de raad een commissie van 3 leden te benoemen, die een onderzoek zal moeten instellen naar de wenselijkheid en de noodzakelijkheid van deze aanvraag. De gemeenteraad keurt dit voorstel goed en benoemt uit haar midden tot leden van deze onderzoekcommissie de heren Stassen, Vreuls en Eymael. Ze krijgt de opdracht om in de volgende vergadering verslag uit te brengen over hun bevindingen.

In de raadsvergadering van 25 april 1857 maakt deze aangelegenheid opnieuw een punt van bespreking uit:

„De betrokken Commissie draagt voor, om aan de adressanten, welke wenschen, dat in plaats van den op den Veemarkt staanden put, eene pomp zoude worden opgerigt, en dat het Gemeentebestuur hun een gemeente-subsidie daartoe verleene, als zijnde de ingezamelde vrijwillige bijdrage van circa 200 francs ten voorschreven einde niet toereikend, te kennen te geven, dat de belanghebbende inwoners ruimere vrijwillige bijdragen moeten doen, en alsdan aan de betrokkene Commissie moeten behandigen een plan van de op te rigten pomp benevens een bestek en eene begroting van de kosten derzelve, alvorens haar verslag aan den Raad daarover te kunnen uitbrengen” ³⁾.

De opdracht tot het maken van het plan met tekening en begroting werd gegeven aan C. J. Berger, opzichter bij de rijkswaterstaat te Kunrade, die op datum van 22 september 1857 zijn bevindingen vastlegt in een eindrapport ⁴⁾. In de raadsvergadering van 22 augustus 1857 echter komt een ander plan ter tafel, waarop een beslissing wordt genomen:

„De voorzitter stelt aan de vergadering voor, om volgens bijliggend plan op den Veemarkt te Heerlen eene pomp op te rigten, tot wier gedeeltelijke bestrijding der kosten, begroot aan circa fl. 167,00, eene vrijwillige bijdrage der ingezetenen vanaf fl. 117,50 zal dienen, alwelk voorstel door de vergadering met 8 stemmen tegen 2 stemmen (de heeren Stassen en Widdershoven) wordt aangenomen” ⁵⁾.

Of deze beslissing genomen wordt aan de hand van een begroting door de raadscommissie opgemaakt, is niet duidelijk. Het definitieve plan met tekening van de heer Berger dateert van 22 september 1857. Uit de begroting blijkt dat de kosten niet zoals het raadsbesluit vermeld *f* 167,—, doch *f* 220,18 bedragen. Daarnaast rekent de heer Berger voor honorarium een bedrag van *f* 15.— ⁶⁾.

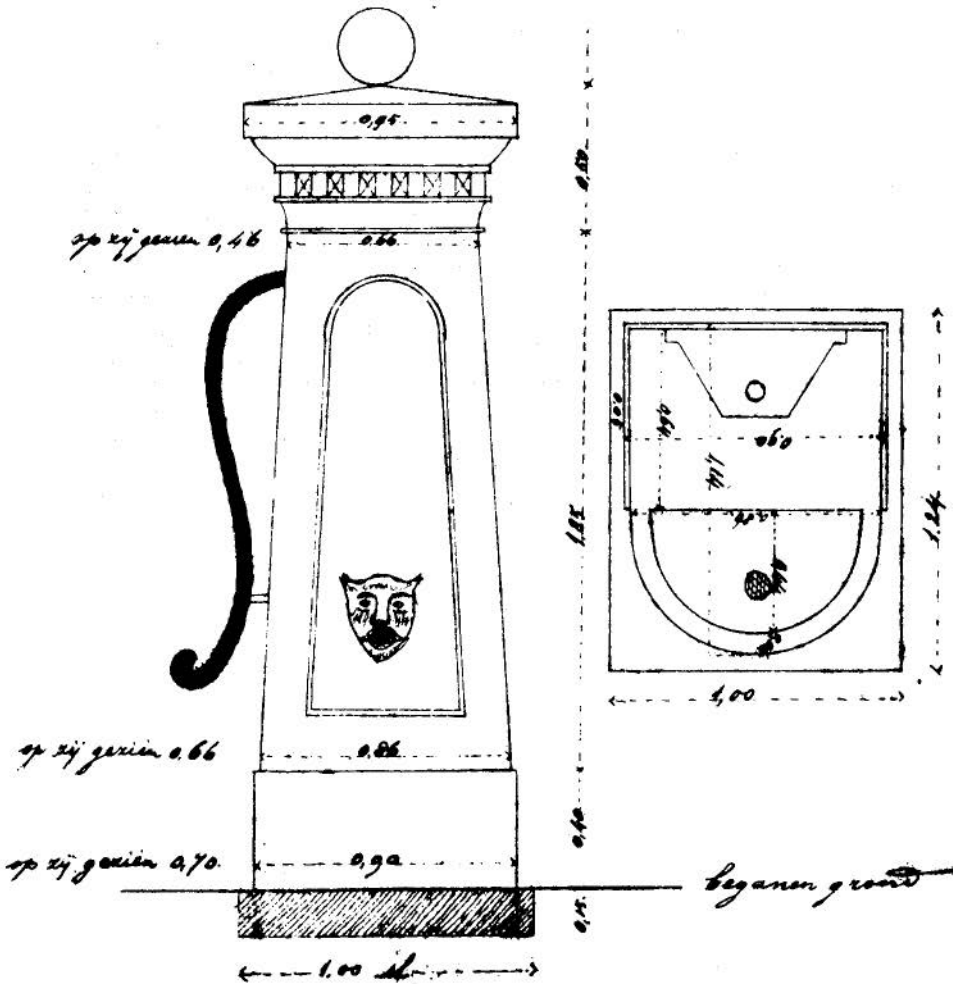
Het schijnt, dat de gemeenteraad uiteindelijk akkoord is gegaan met de door de heer Berger opgemaakte begroting. Immers bij de onderhandse aanbesteding wordt het werk gegund aan Jan Pieter Plum, koperslager te Heerlen, voor de prijs van *f* 225,—. De voorwaarden waaraan het werk moet voldoen, worden door de heer Berger op dezelfde datum als de begroting ingediend. Deze zijn om de technisch interessante gegevens onder voetnota ⁷⁾ ter verduidelijking opgenomen.

In de vergadering van de gemeenteraad van Heerlen van 24 oktober

1857 wordt deze aangelegenheid met betrekking tot de financiële afwikkeling nader geregeld:

„De voorzitter stelt aan de vergadering voor, om de gemeente-pomp op den Veemarkts-put te Heerlen te laten aanbesteden voor de som van fl. 225,00, waarin begreepen is eene som van fl. 131,60, voortkomende van vrijwillige bijdragen door de belanghebbende ingezetenen van Heerlen, alwelk voorstel door de vergadering met 5 stemmen tegen 1 stem (den Heer Widdershoven) aangenomen wordt.

Daarna stelt de voorzitter aan de vergadering voor, om voor de aan

Bestektekening van de pomp op de Veemarkt, 1857.

de vrijwillige bijdragen ontbrekende som van fl. 93,40 tot daarestelling der bedoelde pomp een speciaal crediet aan te vragen en te imputeren op het batig slot der gemeente-begroting van 1857, alwelk voorstel door de vergadering met 5 stemmen tegen 1 stem (den Heer Widdershoven) insgelijks aangenomen wordt" 8).

Bij schrijven van 27 oktober 1857, nr 176, richten burgemeester en wethouders van Heerlen zich tot het college van gedeputeerde staten van Limburg ter verkrijging van de goedkeuring op het raadsbesluit van 24 oktober j.l. 9), hetgeen geschiedt in de vergadering van dit college van 30 oktober 1857 10). Het bedrag, dat de gemeente moet bijpassen, wordt op 5 mei 1858 — ongeveer 6 maanden na de oplevering overeenkomstig de voorwaarden — ter beschikking van de aannemer, Jan Pieter Plum, gesteld en uitbetaald 11).

Rond de jaarwisseling 1857/1858 konden de bewoners van de buurt Veemarkt hun eerste water halen aan de nieuwe pomp. Met de inwerkingstelling van het gemeentelijk waterleidingsbedrijf in 1908, kwam na 50 jaar „trouwe dienst”, een einde aan de belangrijke functie van dit noodzakelijk en stijlvol bouwwerk voor de buurtbewoners. Het was juist de sierlijke vormgeving, die de Heerlense vroedevaders dwong zich in de vergadering van 11 mei 1910 nogmaals bezig te houden met de bovengrondse bouw van deze pomp. Men wilde haar voor het nageslacht bewaren en er gingen stemmen op om ze te herplaatsen. Men dacht hierbij o.a. aan het gehucht Vruschemig, dat toen nog niet op het waterleidingsnet was aangesloten. Helaas is er nimmer uitvoering gegeven aan de plannen tot herbouw elders in de gemeente. Volgens bejaarde ooggetuigen werd de hardstenen pompkast gebruikt als vulling in de funderingen van het elektrisch schakelstation aan de Gasthuisstraat.

De put aan de Veemarkt werd in 1917 in opdracht van het college van burgemeester en wethouders door K. M. B. Bindels gedempt, waarmee de laatste zichtbare herinnering aan de oorspronkelijke watervoorziening in deze buurt verviel.

J. H. N. BOLLEN.

Noten:

- 1) Ingekomen correspondentie 1857; G.A.H..
- 2) Notulen Gemeenteraad Heerlen, 1857 - maart - 27; G.A.H..
- 3) Notulen Gemeenteraad Heerlen, 1857 - april - 25; G.A.H..
- 4) Ingekomen correspondentie 1857; G.A.H..
- 5) Notulen Gemeenteraad Heerlen, 1857 - augustus - 22; G.A.H..

6) Ingekomen correspondentie 1857; G.A.H. :

„Staat van werken en vermoedende begrooting der Pompekast met pomp, hardsteen platen, eikenplank enz. enz.

1. De hardsteen pompekast met transport naar Heerlen, plaatsen, benodigd lood en ijzer, minnelijk berekend op	f	135,00
2. 8.00 kilo geel koper tusschen het staande ad f 2,00	f	16,00
en 35 lb. lood voor het overige van het staande stuk ad f 0,32	f	11,20
3. 8.00 el lengte loode pijp 64 lb. 0,32	f	20,48
4. 45.00 lb. ijzer voor de pomp ad f 0,30	f	13,50
5. zuiger en slot	f	2,50
6. ijken plank en ijzerwerk met slot	f	4,00
7. de groote en klein hardsteen platen 17 vierkanten voeten ad f 0,35	f	6,00
8. de leeuwenkop met uitlooppijp	f	1,50
9. schoonmaken van den put met invoegen en het toeslaan met eene steenen wulf	f	10,00
Totaal der beraamde werk	f	220,18

Voor gemaakte kosten stuurde de heer Berger de navolgende declaratie in:

„Voor reiskosten naar Sittard en Maastricht tot inzage van modelle pompekasten benevens het opmaken van plan, bestek en begrooting	f	10,00
--	---	-------

Voor het surveilleren der aan te nemen werken enz.	f	5,00
	f	15,00

7) „Voorwaarden omtrent eene onderhandsche uitgaaf tot het leveren en plaatsen eener hardsteenen Pompekast volgens bijgevoegd model, benevens eenen waterpomp met toebehoring enz. te plaatsen op de *Paarde mark te Heerlen*:

De hardsteenen pompekast bestaat uit drie deele: het bazement met waterbak uit een stuk, het lijf of romp, en het kapiteel. Echter zal onder het bazement eene hardsteenen plaat dik 0,15 el geplaatst moeten worden, lang 1.24 el, breed 1.00 el, het welk op de schetsteekening platte grond aangetoond wordt even als de geheele pompekast in de opstand.

Omtrent de Pomp: het staande stuk moet met een geelkoper tusschen stuk lang 6.00 el, 0,11 el middellijn, zwaar 8.00 kilo bemerkt worden, terwijl het overige van dit stuk van gespleten lood gebruikt zal worden, wegende 35 kilo; echter zal men zich van het gewicht omtrent het koper stuk alvorens te verwerken overtuigen.

De loode grond of aanvoerpijpen zullen daar de bestaande waterput omtrent 8.00 el diep beneden de beganen grond ligt, ook op 8.00 el lengte berekend moeten werden blijvende dezelve ten alle tijde 0,20 el van den bodem der zelve verwijderd; deze pijp moet 4 duim binnenwerks wijd zijn, de loopende el 8.00 kilo zwaar zijn. Zuiger slot enz. benodigd naar den eisch te leveren.

Het benooidigde ijzer tot deze pomp behorende zoo als bouten, schrueven, stelsel der pomp en slager wordt berekend op 50 kilo, het welk geleverd zal moeten worden. De uitlooppijp en gegoten leeuwenkop voor de pomp, even als het ijzer tot het ontzetten der pompekast benevens het lood, is in de bovengemelde hoeveelheid niet begrepen.

Alvorens men tot het plaatsen der pompekast wil overgaan moet de waterput geledigd, gezuiverd, ingevoegd worden, daar waar losse of brikken uitgevallen zijn vast en ingezet worden, zulks verrigt zijnde moet het metselwerk wat boven de grond staat en zoo ver nodig afgebroken worden, voldoende fundering onder de hardsteenen plaat gelegd worden en de put met eene eensteens brikken boog toegeslagen overwulf worden; latende in deze wulf eene opening en rabat welke met eene hardsteene plaat dik 0,80 el van voldoende ruimte met eene ijzere ring er op vast gegoten te leveren gedigt wordt; de oude brikken en andere harde steenen welke van de afbraak boven de grond voortkomen en goed gekeurd worden, kunnen weder daartoe gebruikt worden. De rug der pompekast moet naar de regel met eene 4 duims ijkensplank dik van zuiver houd binnen en buiten zijde, twee maal goed gemenied worden, hangende aan ijzere gehengsels die in de hardsteenekast ingemerkt en solied bevestigd en met een voldoende slot gesloten word.

Ook zal een houten eiken klos aan de zijkant der pompekast bevestigd moeten worden, waar tegen de slager drukt, terwijl een lantaarnijzer boven op de pompekast ingelaten moet worden, een ander in de waterbak die 0,10 el diep uitgekeept moeten worden, alsmeede eene opening waar door het overlopend water afloopt; een en ander zal volgens plan, naar de regel en eisch der zelve geleverd en ten genoegen der uitgeverd daar gesteld moeten worden.

Indien het door de derecties noodig mogt geoordeeld worden een en ander in gewigt of anderzints te vermeerderen of te verminderen, zal zulks volgens het onder staande tarief bijbetaald of afgetrokken worden van de aannemingsom:

een pond geel koper	f 1,90
een id lood	f 0,32
een id bewerkt ijzer	f 0,30
arbeid en plaatsen hierin begrepen.	

Het geheele werk zoo pomp als kast enz. moet voor den 15 November e.k. opgeleverd worden en voldoende hoeveelheid water geven.

De betaling zal geschieden in twee termijnen; de eerste als dezelve geheel gesteld en goedgekeurd is geworden negen tiende der aanneemesom en de tweede termijn een tiende als de pomp gedurende zes maanden voldoende te vredenheid heeft opgeleverd, blijvende de aannemer alzoo gedurende dien tijd verantwoordelijk voor de goede gang enz.

Gedaan te Heerlen den 22e Sept. 1857
op verzoek van het gemeente bestuur
Door mij (w.g.) C. J. Berger.

- 8) Notulen Gemeenteraad Heerlen 1857 - oktober - 24; G.A.H..
- 9) Uitgaande correspondentie 1857, nr. 176; G.A.H..
- 10) Ingekomen correspondentie 1857, G.A.H..
- 11) Gemeenterekening 1857, Mandaten; G.A.H..

MEDUSA-HOOFDEN

te Heerlen gevonden

Aan het westerstrand van de aarde, nabij het tegenwoordige Libië, woonde een monster, kind van de beide zeegodhelden Phorkys en Keto. Wegens zijn vervaarlijk gebrul heette het Gorgo; ook werd het wel Medusa genoemd. Het monster had nog twee zusters, Stheino en Euryale. Van deze drie was Medusa de enige die sterfelijk was en zichtbaar voor de mensen. Zij werd bewaakt door drie oude heksen: de Angst, de Huivering en de Schrik, die slechts één oog en één tand hadden.

In het begin was Medusa een jong meisje van onvergelykbare schoonheid met prachtige haren. Pallas Athena had haar echter gestraft, omdat zij Pallas' tempel ontwijd had en haar veranderd in een afgrijselijk monster. Haar fraaie lokken waren in slangen veranderd en uit haar mond gruwden grote varkenstanden.

Het gelukte Perseus haar te onthoofden. Uit haar bloed sproot niet alleen het gevleugelde ros Pegasus, maar ook Chrysaor (goudzwaard), zo genoemd omdat hij met een zwaard in de hand uit het bloed opsteeg.

Perseus schonk hierop het hoofd van Medusa aan zijn schutsvrouw Pallas Athena, die het in haar schild of op haar borstspantser bevestigde als een vernietigend wapen tegen haar vijanden. Wie er naar keek, veranderde in steen.

Het afschrikwekkende grotesque origineel van het gorgoneion, zoals het hoofd van Medusa ook wel genoemd wordt, werd over het algemeen gebruikt als een amulet, een verdediging tegen boze invloeden.

Een enkele maal zijn de gorgonen afgebeeld als gevleugelde vrouwen-gestalten, maar doorgaans werd alleen het hoofd weergegeven. Waren die hoofden eerst afzichtelijk, later kregen ze een meer droevige dan dreigende uitdrukking. Sinds de 4e eeuw v. Chr. is het gorgoneion zelfs een mooi vrouwenhoofd.

Het hoofd van Medusa werd gedurende de Romeinse keizertijd op tal van plaatsen en voorwerpen afgebeeld. Voorbeelden hiervan zijn o.a. te zien op de tempel te Didyma ¹⁾, op het forum van Leptis Magna ²⁾, op de schildbeugel van Blerick ³⁾ (thans in bezit van het rijksmuseum G. M. Kam te Nijmegen), op nokken van daken ⁴⁾, op phalerae ⁵⁾, op sieraden ⁶⁾ enz. enz.

Het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen bezit in zijn romeinse collectie een gegoten phalera (= borstversiering, bijzonder voor militairen) in de vorm van een ronde schijf met een diameter van 49.5 mm, waarop in reliëf een Medusahoofd is afgebeeld. Inv. nr : 3977. Het hoofd draagt een ietwat weemoedige uitdrukking. Het volle haar is

mooi gemodelleerd en vormt met de twee boven het voorhoofd staande vleugels het duidelijk herkenbare gorgonische karakter. Op de vlakke rand is een streepornament afgebeeld.

Dit voorwerp werd gevonden te Heerlen, anno 1924, in de dr Poelsstraat, kadastraal bekend Sectie E nr 4322.

Dergelijke phalerae zijn overbekend in tal van Romeinse nederzettingen

gen ⁷). Enige tientallen meters hiervandaan werden ruim 30 jaar geleden, tijdens het bouwrijp maken van perceel E 4247 in de dr Poelsstraat, wederom een tweetal voorwerpen, waarop Medusa-hoofden zijn afgebeeld, gevonden. Deze kwamen na enige omzwervingen terecht in de collectie van dhr. Chr. Rodolf te Hoensbroek. Inv. nrs 80 en 80 I.

Het betreft hier twee gegoten onderdelen van een bronzen keteltje en wel bevestigingsstukken met bovenaan een ring, waardoor het handvat heeft gezeten. Ze zijn aan het keteltje gesoldeerd geweest. Na het gieten zijn ze bijgewerkt. De hoogte van de hoofden met ring bedraagt 56.8 en 57.2 mm.

Onder de ring bevindt zich de afbeelding van het gorgoneion in reliëf met gedeeltelijk lohangend haar, waarin twee rozetten met elk 7 puntjes. Om het voorhoofd zit een haarband. De onderkant van het hoofd wordt gevormd door een knop.

Deze stukken zijn vrijwel identiek met die in het rijksmuseum G. M. Kam te Nijmegen ⁸).

Tot slot een woord van dank aan dhr. Chr. Rodolf voor het beschikbaarstellen voor publicatie van deze voor Heerlen unieke voorwerpen uit zijn collectie.

JOS GIELEN.

Algemene inleidende literatuur over de gorgonen:

Nouveau Larousse illustré; Paris s.d.

Meijers Konversations-Lexikon; Leipzig u.s.w. 1909.

O. Seeman : Mythologie der Griechen und Römer; Leipzig 1910.

Der grosse Herder; Freiburg 1933.

Oosthoeks encyclopedie; Utrecht 1961.

H. H. Knippenberg : Van goden en helden; Groningen 1962.

Encyclopaedia Britannica; Chicago etc. 1962.

Noten:

- 1) E. Langlotz : Ein Kolossalkopf Konstantinischer Zeit in Smyrna;
in: Bonner Jahrbücher 1961, 122.
- 2) M. F. Squarciapino : Le sculpture Severiane di Leptis Magna;
in: Le rayonnement des civilisations Grecque et
Romaine sur les cultures périphériques; Paris 1965,
229—233 en pl. 34.
- 3) Römer am Rhein; Köln 1967, 204 en p. 54.
- 4) G. Müller : Dormagen; Jahresbericht 1964, in: Bonner Jahrbücher 1966, 564.
- 5) Der Römische Limes in Österreich, Heft V; 1904, 90 afb. 46.
- 6) Sammlung Niessen, Cöln; Köln 1911, nrs 4552 en 5887.
- 7) Der Römische Limes in Österreich : Heft V; 1904, 90 afb. 46.
Heft IX; 1908, 103 afb. 46.
Heft XI; 1910, 42 afb. 16.
Heft XV; 1925, 194 afb. 59.
- 8) M. H. P. den Boesterd : The bronze vessels; Nijmegen 1956, 47 en pl. VI nr 152

Uit Schinveld's verleden

II.

(Vervolg en slot van het artikel in afl. 2/1967)

Van 1813—1836 was te Schinveld burgemeester Gabriël Beckers, die destijds in de volksmond nog altijd genoemd werd „de Schout van Genhuske”. Dit tegenwoordig nog altijd bestaande „Genhuske” is het oude Heienhoven, ook genoemd „Hof ter Heide”; de broer van de Schout, Frederic Beckers, was secretaris.

We wijden hier een paar regels aan 't oude Heienhoven van lang vóór die tijd. Ten laste van deze oude bezitting bestonden de volgende grote renten ten voordele van het Armbestuur van Schinveld:

1° een driespan „Brandt” (steenkolen) te leveren vóór Sint Eligiusdag (Eligius is de Kerkpatroon); op zijn feest (1 december) heeft de winterkermis plaats;

2° 50 „korebrodte” van 6 ponden + 25 „wèkkebrodte” van 3 pond, te leveren „omme nujaor”;

3° een tonneke „hering” voor „vastenavondgoonsdag”.

Schinveld was er trots op, zo nederlands gezind te zijn, dat er in het roerige jaar 1848 geen enkele vreemde vlag was ontrold binnen het dorp. Burgemeester van toen was de zeer nederlands gezinde J. P. Buysers (1831—1869). Te zijnen huize genoten rijksambtenaren uit Schinveld en naaste omgeving gewapende bescherming tegen het opdringende jan-hagel, dat „deze hollandse geuzen” van kant wilde maken.

Op 19 september 1849, toen alles weer rustig liep, kreeg het dorp officieel bezoek van de toenmalige Gouverneur in Limburg, de heer van Meeuwen. Schinveld wilde bij die gelegenheid blijk geven van zijn oranjegezindheid. In de bekende brochure Scherpenseel, waarover later wat meer in de loop van dit artikel, lezen wij hoe Schinveld een zeer plechtige ontvangst bereidde aan de Gouverneur van Limburg. Die ontvangst was vooral in handen van de voortreffelijke in alle rangen uitgedoste Schutterij Sint Eligius, en een daaraan toegevoegde cavalcade. We laten hier het beste voornoemde Scherpenseel zelf aan het woord, omdat de verteltrant hier dagen dit aantrekkelijker maakt:

„... aan de Gotische kerktoren wapperde de Oranjevlag; het gemeentehuis en de woningen in de Hal-, de Dorps- en Bergstraat, evenals de Markt waren met de nationale driekleur versierd. De schooljeugd had speeldag en de bewoners waren in hun beste pak gestoken. Reeds in de vroege morgen hadden verscheidene geschutsontbrandingen aan de omgeving verkondigd, dat er in Schinveld feest werd gevierd. . . . Te negen uur wordt door vier tamboers aan de markt appèl geslagen en nauwelijks is een half uurtje verstreken, of Schinvelds Schutterij, de voortreffelijkste en het best gedisciplineerde van geheel Limburg van die tijd, staat in parade-uniform

met ontrolde banieren op het marktplein in orde geschaard. Weldra verschijnt Schinvelds jongelingschap te paard op hetzelfde plein en vormt zich onder het bevel van den heer Arnold Breukers, die te paard de Nederlandse driekleur heeft ontrold, een flinke cavalcade. De heer Karel Buysers, op een jonge zwartbruine hengst gezeten, die hij ruiterslijk ment, neemt vervolgens het opperbevel over van cavalcade, fanfare en schutterij en onder het losbranden van het geschut en de roffel der tambours, verlaat de hele stoet het dorp."

Tot zo ver het verslag van Scherpenseel.

De cavalcade reed Zijne Excellentie tegemoet tot Jabeek; de schutterij en fanfare wachtten te Etzenrade bij de grens der gemeente. Dit alles overtrof zeker de stijl van de omliggende kleine dorpen en bij het latere afscheid verklaarde de Gouverneur dan ook, dat hem in Limburg nog nooit zo'n „patriotiek onthaal" ten deel was gevallen.

Een paar jaar voordien had Schinveld nog even van zich doen spreken, toen aldaar in 1847 de laatste wolf was geschoten, waarna er niet langer meer kon gesproken worden van een „wolvenplaaq", zoals deze in 't begin van die eeuw nog uit Midden-Limburg werd vermeld.

In hetzelfde jaar doet een nieuwe Pastoor, de Z.E. Heer v. Haaf, zijn intrede in de parochie en wij vermelden dit feit enkel, omdat er de curiositeit aan zat, dat de nieuw benoemde herder daags na de installatie een hoogmis celebreeerde, waarbij drie bloedeigen broers assisterden: dus vier broers aan het altaar. Men vindt dit zo'n treffende bijzonderheid dat een student, die zijn latijn goed beheerste met een chronogram voor de dag kwam.

qUaternos speCtate fratres
ConCeLebrantes aD araM.

Er wordt van pastoor v. Haaf nog verteld, dat hij op zijn ruim terrein rond de pastorie een „engelse tuin" deed aanleggen.

In de tweede helft der negentiende eeuw heeft Schinveld ruim zijn deel gehad aan ziekte-rampen. Een epidemie van dysenterie eiste 29 doden en vlak daarna heersten er de pokken, waarbij het dorp 58 sterfgevallen boekte.

Maar ook dat alles ging voorbij en er kwamen betere tijden, waarin men weer durfde denken aan vooruitgang en kunst. Er was reeds een fanfare in 1849, terwijl in 1864 ook een Zangvereniging Concordia bestond. De omzetting van deze Concordia tot een Harmonie werd een jammerlijke mislukking, want deze laatste was in 1868 weer opgeheven. Rond 1890 was er weer een Zangvereniging de Eendracht. Deze verdween in de negentiger jaren. In 't kroningsjaar van Koningin Wilhelmina ontstond het Mannenkoor Oranje, dat thans nog een zeer bloeiend bestaan leidt.

In 1907 kwamen er ook weer een Fanfare en een Harmonie, die nog heden op hoog peil staan.

Over de muzikaliteit der inwoners van Schinveld dient hier zeker nog vermeld te worden, dat deze reeds met eer dient genoemd te worden in de tijd van de bovengenoemde „Concordia”. We laten daarom hier een tamelijk uitvoerig relaas volgen uit het jaar 1865, toen Schinveld de 50-jarige herdenking ging vieren van de slag van Waterloo.

Men had bij de oprichting van Concordia een jaar tevoren als motief opgegeven, dat de jongelui door het beoefenen der zangkunst „aan het veelvuldig bezoeken der herbergen zoude onttrokken worden en in een der aangenaamste kunsten zouden worden geoefend”. We vinden nergens vermeld, wie de eerste directeur is geweest, maar zeer veel bij de eerste

Dat er onder het heersende regime van Schinveld voortvarend werd gehandeld, bleek wel, toen in 1852 Burgemeester Buysers een algemene opmeting liet doen van alle gemeente-eigendommen om orde te scheppen in de uitoefening van het eigendomsrecht. Er werd toen tot schrik van velen bevonden, dat meer dan 80 huisgezinnen van Schinveld gronden in vruchtgebruik hadden, die gedeeltelijk of met hele percelen aan de gemeente toebehoorden.

Toen verkocht, om aan deze ongeregelde toestand een einde te maken, de gemeente vele verafgelegen percelen gemeentegrond en met de opgebrachte gelden verbeterde men veel woeste gemeentegronden, heide en broekgronden. Schinveld is dus in 1853 begonnen met de ontginning van heidegronden tot bos en dertig jaar later vormden deze bossen door houtverkoop een goede bron van inkomsten voor de gemeente.

In de zestiger jaren der vorige eeuw kwam er in Schinveld grote beweging door het verschijnen der brochure waaruit we reeds een en ander aanhaalden in de loop van dit artikel. Ze was hoofdzakelijk gericht tegen de toenmalige pastoor Joors, een oud-officier uit de tijd van de Belgische opstand. Men kon dit geschriftje beschouwen als de uiting van een scherpe vete tussen de wakkere pastoor en de schrijver. De laatste had blijkbaar voor die dagen een zeer vlotte pen, wat niet belette, dat hij die dingen schreef, die wij in onze dagen op het eerste gezicht als klinkklare onzin zouden beschouwen: de tendenz om de parochieherder te kraken lag er bovendien duimen dik op. Door inwoners zijn de meeste exemplaren van het geschrift kunnen achterhaald en vernietigd worden. Het kon echter niet anders, dat er wel exemplaren ontsnapten, die men nu nog als een curiositeit bewaart. In elk geval bezorgde ons deze brochure een verrassende kijk op het maatschappelijk leven uit het midden der vorige eeuw op ons platteland.

In Schinveld heeft nog zeer lang het gebruik bestaan dat afkondigingen van de Gemeente mondeling geschiedde door de toenmalige veldwachter. Dit gebeurde 's zondags na de hoogmis op de brug die over de Rode Beek lag, vlak vóór de kerk. In vroeger eeuwen hadden zulke afkondigingen namens de Schout in de kerk zelf plaats, vanaf de kansel. Dit bracht nog al eens geroezemoes onder de aanwezigen, stoorde dus de stilte en werd in het oude bisdom Roermond verboden in 't jaar 1708.

In de 2de helft der vorige eeuw en ook zelfs nog na 1900 hebben Schinveld en Brunssum de tijd gekend, dat ieder voorjaar tal van inwoners met hun gezinnen naar Duitsland togen, om in de zomermaanden in de steenbakkerijen hun brood te verdienen. Dan werden vele huizen gesloten en de vensterblinden dicht genageld. Van het huisgerief werd alleen het bekende „sjaap” (een spijkast) en wat tafelgerief meegevoerd. Koeien en eventueel geiten werden eerst verkocht, maar ook wel eens in de „kost” gedaan bij een boer tegen het genot van de melk.

Alleen de getrouwe viervoeter de hond had van de andere levende have

het voorrecht, dat hij mee mocht en natuurlijk over de grens ongekende avonturen tegemoet ging.

In Schinveld was het in verband met dit naar de „brikken” gaan gebruikelijk, dat de ploegbazen op paasmaandag hun uiterste best deden goede arbeiders te werven; dit geschiedde in bepaalde herbergen. Dan rezen wel eens onenigheden, daar werd door de arbeiders reeds handgeld ontvangen, dat voor een deel in drank werd omgezet. 't Was niet voor niets, dat de oude pastoor Lemmens, die zijn pappenheimers stuk voor stuk kende, jaar op jaar moest waarschuwen tegen „die ongelukkige Paasmaandag”.

Schinveld is thans 'n zeer welvarend dorp met mooie straten en heeft bijna onbeperkte mogelijkheden tot uitbreiding. Zijn ranke sierlijke kerktoren rijst op uit de vlakte der Rode Beek achter de laatste Limburgse heuvelrij. Die ruime en mooie kerk is gebouwd in 1889 en vormde lang een groot contrast met de dorpskerkjes der omgeving. Daarom werd ze wel eens aangeduid als „de kathedraal der Onderbanken”.

W. J. VROMEN.

Sint Nicolaas EENS EN NU

De veranderingen, die zich in deze eeuw op elk gebied voltrokken, hebben ook het Sint Nicolaasfeest een andere vorm en inhoud gegeven. Tegenwoordig is het een sociaal en economisch verschijnsel van allure, waarmee niet alleen het gezin, maar de hele gemeenschap, de zaken, de bedrijven, de straat en alle instellingen, zowel publieke als particuliere, rekening houden. Sinterklaas wordt officieel ontvangen en zijn intocht lijkt op die van een vorst. Hij verschijnt overal: in de gezinnen, in de scholen en vooral in de grote zaken. Hij houdt zitting om aan de kinderen van de klanten vermaningen en cadeautjes uit te delen en vooral om kopers te trekken, die aan de aandrang van de kinderen om de heilige man te zien geen weerstand kunnen bieden.

Niet alleen aan de kinderen maar ook aan de volwassenen brengt Sint Nicolaas cadeaux. En wat voor geschenken? Het is moeilijk een beeld

te geven van de verscheidenheid en kostbaarheid er van. Iedereen speelt voor Sinterklaas en voelt zich verplicht om familieleden, vrienden en bekenden te verrassen met een geschenk. Behalve het financiële offer brengt het bepalen van het cadeau veel hoofdbreken mee. — En dan nog het er bij behorend gedicht.

Dat is de Sinterklaas van nu.

Ruim een halve eeuw geleden was Sinterklaas in onze streek alleen een feest voor de kinderen. De Sint verscheen slechts eenmaal en wel in de nacht van 5 op 6 december. Hij reed op zijn schimmel over de daken, terwijl zijn knecht „Hansmoef” door de schoorsteen afdaalde naar de huiskamer om in de klomp of schoen, in ruil voor het hooi of brood, dat een kind er in gestopt had, geschenken te leggen. Het waren in de regel zeer eenvoudige zaken, waar de kinderen echter echt blij mee waren. Ze zijn gauw opgesomd: een figuur van peperkoek, een pop, een sinterklaas te paard en een haan waren er steeds bij; verder appels en noten en ook wel eens een sinaasappel. Die moest n.l. gekocht worden, terwijl de appels en noten uit eigen boomgaard kwamen. Dan was er een stuk speelgoed bij: voor de jongens een paardje, een schimmel van een gestandariseerd model op een plankje met wieltjes er onder, soms een karretje er bij, waar het paardje kon ingespannen worden; voor de meisjes een pop, die naar gelang van de welgesteldheid der ouders groot of klein was, met of zonder haar, en in een buitengewoon geval met bewegende ogen. Ook kon er nog wel een ganze- of dominospel bij. Vaak bracht de Sint ook nog nuttige zaken, vooral kledingsstukken voor de winter: een das of een pet om over de oren te trekken voor de jongens en een mof voor de meisjes.

Toch was Sinterklaas een belangrijk gebeuren in ons kinderleven. Uit volle borst zongen we:

Sinter klaos, doe gowe man
Dog ding beste schoon an
Riej noa Schpanje
Bring eppelkes van Oranje
Gef de kling kinger get
.....
Loat die gro-te lope
Haoze en schoon verkoep.

Op de speelplaats werd aan de klasgenoten getoond, wat Sinterklaas gereden had en werden noten gekraakt. Ook herinner ik me, dat een onderwijzer ons eens verraste met een blikken griffelhouder; maar die had hij uit eigen zak betaald.

Met de vestiging van grote zaken in Heerlen, die er een Sinterklaas op nahielden, kwam het wederkerig geven van geschenken in de mode en werd 5 december de surprise-avond.

J. J. JONGEN.

Oudheidkundige vondsten in de Uilestraat te Heerlen

Op perceel E 4764, eigendom van de gemeente Heerlen en verpacht aan de heer L. Handels, werd met toestemming van laatsgenoemde gedurende de periode van 11 t/m 29 september 1967 door de gemeentelijke oudheidkundige dienst een opgraving verricht.

De verscheidenheid in datering der vondsten vergoedde enigszins het gemis aan muurwerk en grondsporen. Het oudste op dit terrein gevonden voorwerp is een *gepolijste bijl* van fijnkorrelige zandsteen, te dateren tegen het einde van het neolithicum, \pm 1900 v. Chr.. Inv. nr A 32 (zie tekening).

Bij de voorwerpen uit de romeinse tijd, totaal 148 stuks, is een continuïteit in datering waar te nemen. Ze stammen namelijk uit de periode van vlak vóór de jaartelling tot en met het einde der 4e eeuw.

Onderstaande lijst geeft een overzicht van deze vondsten.

Terra sigillata.

Totaal 75 fragmenten, waaronder: *drie Italische stukken uit het begin der jaartelling*, vier fragmenten met *radstempel* motieven, afkomstig uit de Argonnen in de 4e eeuw, een bodemfragment met het stempel: /NTNI, vervaardigd door de pottenbakker Frontinus uit La Graufesenque, datering Nero-Traianus. ¹⁾

Tot de versierde terra sigillata behoort voorts een groot fragment van een kom, type Dragendorff 37, afkomstig uit de Trierse pottenbakkers-bedrijven uit de 2e helft van de 2e eeuw. ²⁾ Inv. nr 6225 (zie tekening). Het oudste versierde stuk is een wandfragment van een kom, type Dragendorff 29, afkomstig uit La Graufesenque, datering: \pm 25—45. ³⁾ Inv. nr 6266 (zie tekening). Eveneens uit La Graufesenque afkomstig zijn een tweetal versierde Dragendorff 29 fragmenten, n.l.: inv. nr 6219 (zie tekening), daterende uit het tijdvak Claudius-Nero ⁴⁾ en inv. nr 6227 (zie tekening), gefabriceerd tijdens de regering van keizer Nero. ⁵⁾

Aardewerk.

Totaal 25 stuks, waaronder fragmenten van: terra nigra, terra rubra, terra rubrica, geverniste bekers met schubbenversiering, streep- en puntdekoratie, kruiken met 1 en 2 oren, kruikamphoren waaronder een handvat met de inscriptie: VII (d.i. een inhoudsmaat van 7 metreten — \pm 25 liter), wrijfschalen met verticale en horizontale rand, kommen,

schalen van het z.g. Heerlens aardewerk, borden, honingpotten en deksels. Een wrijfschaalfragment met verticale rand, inv. nr 6309, dateert uit de tijd van Augustus. ⁶⁾

Glas.

Totaal 17 stuks, waaronder fragmenten van prisma- en cylinderflessen, ribschalen, kommetjes, vensters en bakjes met ingesmolten glasdraden. In de kleuren: blauwgroen, blauwwit, bruingeel, groen en wit. Verder een blauwe kraal, een fragment van een blauwgroene en een gedeelte van een meloenvormig geribde kraal van glaspasta.

Fibulae.

Een bronzen draadfibula met bandvormige beugel en smalle voet, waarvan de veerrol en naald ontbreken. Datering midden romeinse tijd. ⁷⁾ Inv. nr 6230 (zie tekening).

Verder een bronzen scharnierfibula met sterk geprofileerde beugel, waarvan de naald ontbreekt. Op de beugel bevinden zich sporen van verzilvering. Datering vroeg romeinse tijd. ⁸⁾ Inv. nr 6263 (zie tekening). En als derde een bronzen scharnierfibula met doorboorde halfronde platte schijf, waarop drie sierknoppen. Een van deze knoppen ontbreekt. Inv. nr 6271 (zie tekening). De vorm van deze fibula is onbekend in het Heerlens museum en we hebben tot nog toe geen identiek stuk in de talloze publikaties kunnen vinden. Wel bevinden zich in de archeologische collecties van Besançon een tweetal fibulae die stijlovereenkomsten vertonen met ons exemplaar en die uit de romeinse tijd dateren ⁹⁾.

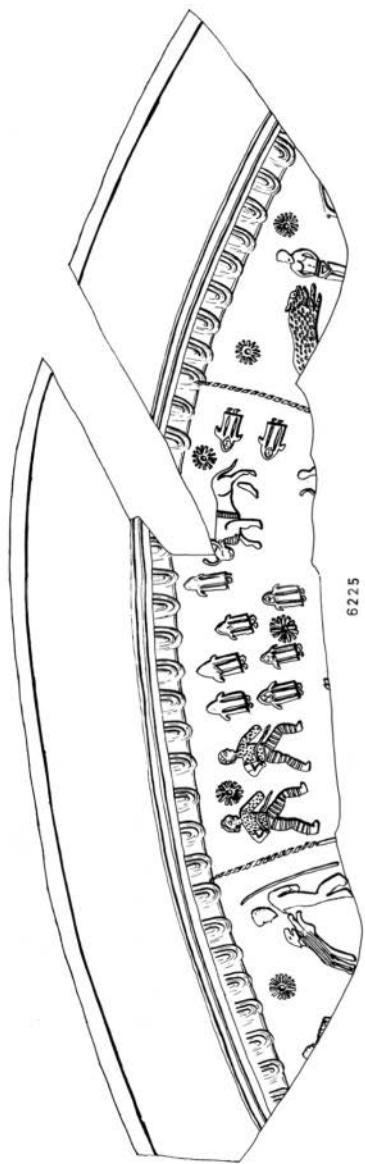
Brons.

Totaal 14 stuks, waaronder: 1 lepelfragment, 2 spijkertjes, 1 ringfragment en 2 naalden.

Munten.

Totaal 9 stuks, waaronder: een quadrans geslagen onder Augustus door het munthuis Clodia, \pm 11 v. Chr. ¹⁰⁾ Op de voorzijde staan 2 handen met een caduceus en het randschrift: PVLCHER TAVRVS REGVLVS. Op de keerzijde staat S C met als randschrift: III VIR AAA FF. Een denarius van keizer Nero, 54—68, een antoninianus van keizer Gallienus, 253—268, een centenionalis van keizer Constantius II, 337—361, een centenionalis van keizer Valentinianus I, 364—367, een centenionalis van keizer Gratianus, 367—383, een centenionalis van keizer Honorius, 393—423 en een tweetal niet nader te determineren munten uit de romeinse tijd.

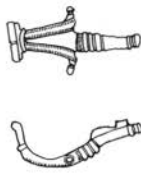
Onder de overige vondsten bevinden zich: *een loden fragment*, drie *imbrices* en een aantal *ijzeren voorwerpen* waarvan de restauratie nog enige tijd zal vergen.

6225

6271.

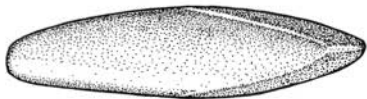
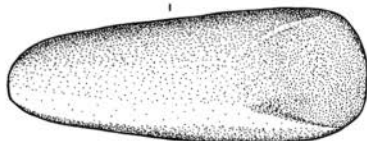
6263.

6230.

6266.

A 32.

6227.

6219.

1 2 3 4 5cm.

Al deze voorwerpen werden toegevoegd aan de verzameling praehistorie en romeinse afdelingen van het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen en gecatalogiseerd onder de nummers A 32 en 6200 t/m 6347.

JOS GIELEN.

Noten :

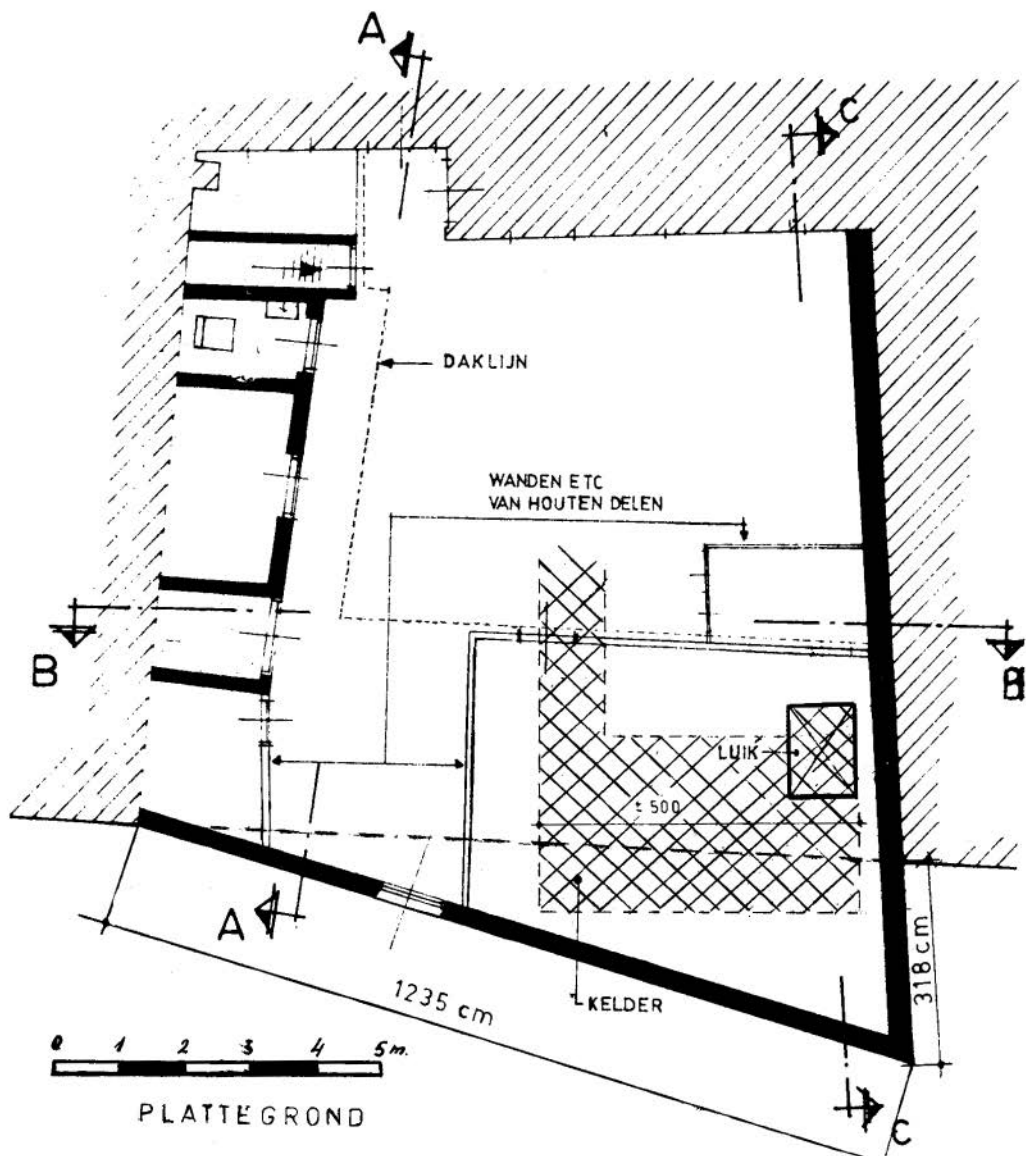
- 1) F. Oswald : Index of potters' stamps on terra sigillata; Margidunum 1931, blz. 127.
- 2) F. Oelmann : Die Keramik des Kastells Niederbieber; Frankfurt a/M. 1914, Taf. VI nr 11 en Taf. VII nr 6.
E. Fölzer : Die Bilderschüsseln der Ostgallischen Sigillata-Manufakturen; Bonn 1913, Taf. VIII nr 22 en 26, Taf. XIII nr 22, Taf. XIV nr 9 en 33 en Taf. XXI nr 14.
- 3) G. F. Mary : Novaesium I. Die Südgallische Terra Sigillata aus Neuss; in: Limesforschungen, Band 6; Berlin 1967, Taf. I nr 17 en 18.
E. Ettliger : Die Keramik der Augster Thermen, Ausgrabung 1937—38; in: Monographien zur Ur- und Frühgeschichte der Schweiz, Band VI; Basel 1949, Taf. 40 nr 21 en 23.
- 4) R. Knorr : Die Terra-Sigillata-Gefässe von Aislingen; Dillingen 1913, Pl. II nr 18.
- 5) F. Hermet : La Graufesenque; Paris 1934, pl. 37 nr 11.
R. Knorr : o.c., Pl. II nr 12.
- 6) E. Ritterling : Das Frührömische Lager bei Hofheim i.T.; in: Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung, 1912; Wiesbaden 1913, blz. 308 en afb. 78.
H. v.d. Weerd : Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden; Antwerpen 1944, blz. 269.
- 7) H. J. H. van Buchem : De fibulae van Nijmegen; in: Bouwstenen voor een geschiedenis van Nijmegen, III; Nijmegen 1941, pl. XIII nr 11.
- 8) H. J. H. van Buchem : o.c.; pl. XI nr 5.
- 9) L. Lerat : Les fibules Gallo-Romaines; in: Catalogue des collections archéologiques de Besançon; Paris 1956, pl. XIV nrs 270 en 271.
- 10) H. Cohen : Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain; Paris etc. 1859, dl. I, blz. 91 nr 418.
H. Mattingly : Roman coins; London 1960, pl. XXVIII nr 4.

Opnieuw restanten van de Heerlense kazematten

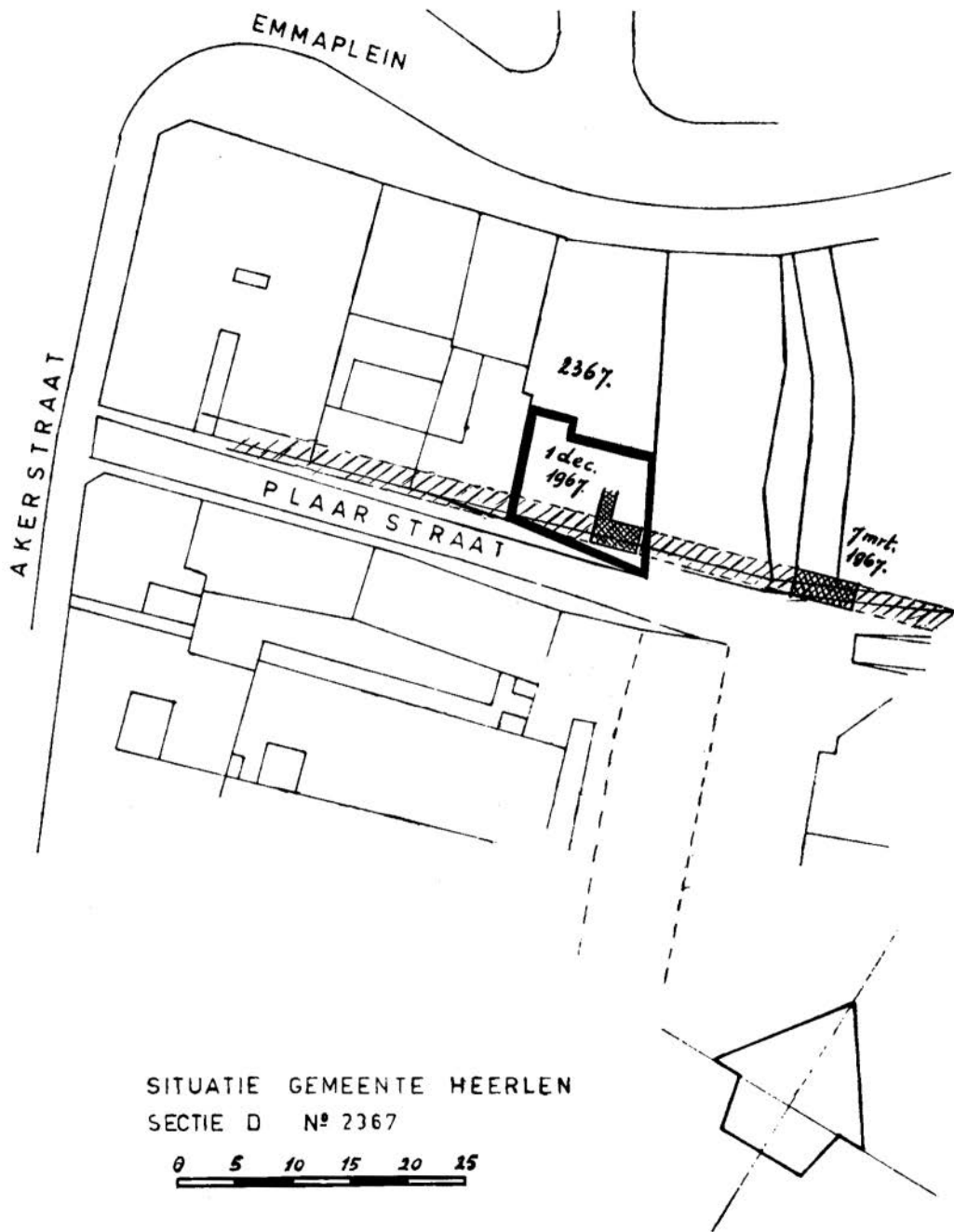
In verband met de nadere vaststelling van de rooilijn en andere uit te voeren plannen voor de verbetering van de Plaarstraat te Heerlen, werden door de dienst van het magazijn van Publieke Werken hiervoor voorbereidende werkzaamheden verricht. De bestaande, schuin lopende scheidingsmuur van het magazijn van het perceel „Valderop” aan het Emmaplein 5 (eigenaar de heer L. G. H. Maessen en kadastraal bekend sectie D 2367), die uitmondt in genoemde straat, zal in een rechte lijn met de overige gevels cq scheidingsmuren geplaatst moeten worden. Het oude magazijn, op de situatietekening zwart omlijnd, dient hiertoe te worden afgebroken en in de nieuwe rooilijn te worden heropgebouwd.

Bij het grondonderzoek constateerde de heer W. Janssen, architect bij de gemeente Heerlen, de aanwezigheid van een gewelfde ruimte onder genoemd magazijn. Deze waarneming werd op datum van 1 december 1967 aan de oudheidkundige dienst doorgegeven. Bij een ter plaatse ingesteld onderzoek bleek, dat de in baksteen opgetrokken gewelfde ruimte een binnenzijdse breedte heeft van 2.65 m en 1.55 m hoog is. Het huidige bodemniveau, dat in vroeger dagen zeker lager was, bestaat uit een laag van ongezeefd wit grind, die naderhand werd aangebracht. De lengte van de gang bedraagt \pm 5.00 m. In de noordoost hoek bevindt zich een gemetselde stenen trap uit latere tijd, die door middel van een luik onder een stelling in het magazijn toegankelijk is. Aan de noordwest zijde is de ruimte voorzien van een 1.00 m brede, eveneens gewelfde, doorloop, die praktisch geheel met puin gevuld is. Overigens lijkt deze verbindingsgang geheel intact. Hij vormt een verbinding met een andere, evenwijdig lopende gang van dezelfde constructie. Helaas kon hierin geen nader onderzoek worden ingesteld, waardoor het ook niet mogelijk was de juiste maten hiervan op te nemen en hem in de plattegrond in te tekenen. Onder het winkelgedeelte aan de zijde van het Emmaplein werden eveneens gewelfde ruimten aangetroffen, die in dezelfde richting lopen en die als kelder in gebruik zijn bij de bewoners van deze panden. Zeer vermoedelijk hebben deze oorspronkelijk ook tot de ondergrondse verdedigingswerken (= kazematten) van het Heerlens fort behoort. Duidelijk is waar te nemen, dat de gang zowel aan de west- als aan de oostzijde in latere tijden werd dichtgemetseld. De datering van dit ondergronds bouwwerk kan, gezien de gelijkvormigheid met die van het Kerkplein en de Geleenstraat—Akerstraat en het verwerkte materiaal, gesteld worden op de 16e eeuw.

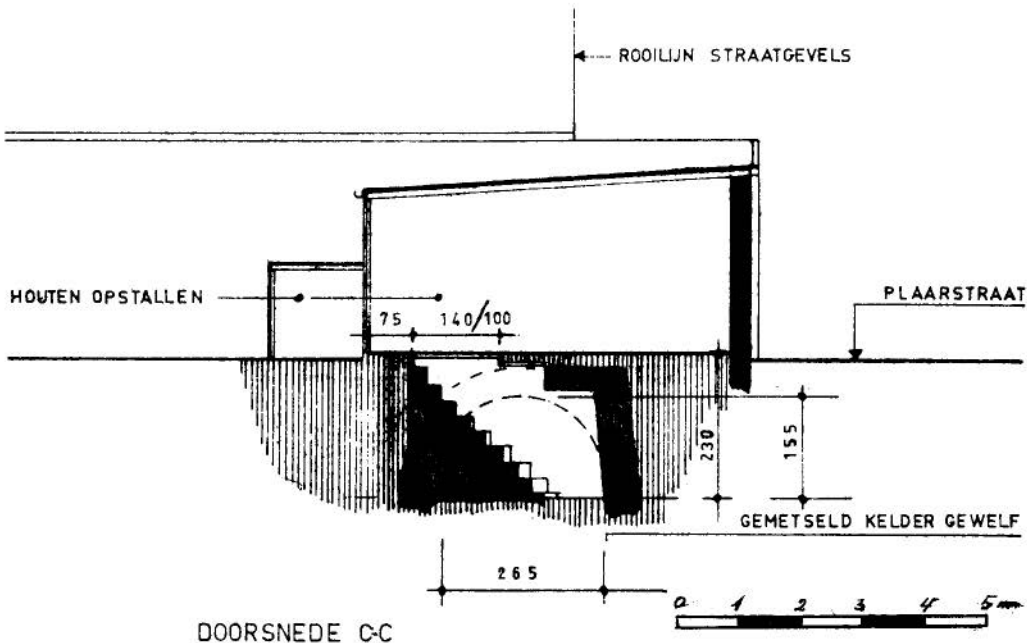
Wanneer we deze vondst nu inpassen in de reeds bekend geworden gegevens (zie Land van Herle, 1967, blz. 12—23), blijkt, dat de buitenmuren precies in het verlengde liggen van de op 7 maart j.l. geconstateerde gewelfde ruimte in de Plaarstraat. Het toen uitgesproken ver-

moeden, dat het gewelf een onderdeel was van een veel langere gang, ja zelfs van een geheel gangstelsel, wordt door deze vondst bewaard. De in de Plaarstraat getekende stippellijn (in rood) op de bij bovenvermeld artikel geplaatste plattegrond, kan derhalve door een getrokken lijn vervangen worden.

Tekeningen: Dienst Publieke Werken Heerlen.

Het is bekend, dat tengevolge van het uitvinden van het buskruit de gehele vestingbouw een gedegen verandering heeft ondergaan. De torens en de hoekige gevels, die voor de artillerie als schietschijf dienden, konden tengevolge van de inmiddels in gebruik zijnde metalen kogels geen voldoende weerstand meer bieden. Men was gedwongen andere middelen voor de verdediging en de beveiliging te zoeken. Dientengevolge ging men over op het systeem van gelijk-met-de-bodem-bouwen en de vestingwerken begraven. Vanaf 1497 gingen de Spanjaarden ons hierin voor en wel bij de bouw van de vesting Sales. Het gehele metselwerk, met uitzondering van de slottoren, werd praktisch geheel verborgen in de glooiingen van het terrein. Dit voorbeeld werd als prototype van het systeem van de ondergrondse vestingbouw beschouwd. Deze bouwmethode handhaafde zich min of meer tot in 1914. Vooral de XVIe eeuw werd gekenmerkt door de volledige aanpassing van de versterkte plaatsen en kastelen aan het nieuwe systeem. Onnodig te zeggen, dat dit vele feodale kasteelheren voor onoplosbare financiële problemen heeft gesteld. Daar kwam nog bij, dat deze heren over technisch geschoold personeel en overeenkomstige artillerie- en buskruitopslagplaatsen en -voorraden moesten beschikken. Voor velen betekende deze eeuw dan ook het einde van hun militaire overheersing. De koninklijke schatkamer daarentegen was de enige, die op de duur aan dergelijke uitgaven het hoofd kon bieden. In Frankrijk kon alleen de hertog van Bourgondië in deze bewapeningswedloop meedoen ¹⁾.

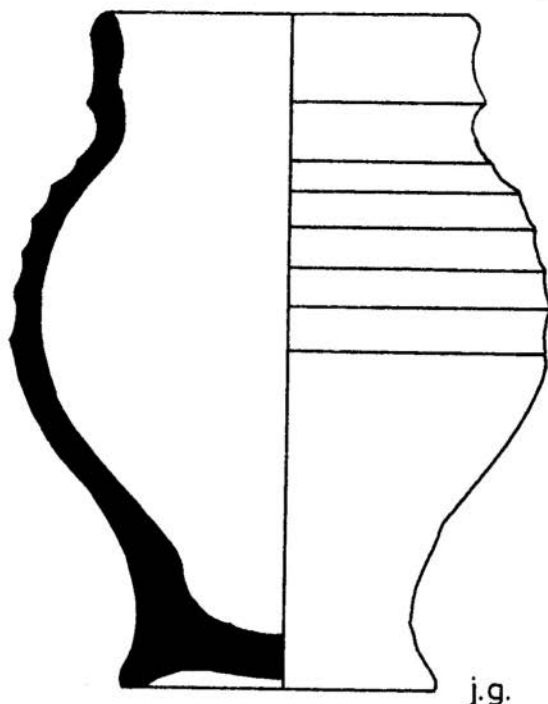
Het zijn juist de Bourgondiërs, die in Heerlen het fort hebben gemoder-niseerd²⁾. Is het derhalve verwonderlijk, dat het systeem van onder-grondse vestingbouw ook hier ter plaatse werd toegepast? Om een juist beeld te krijgen van de omvang van deze ondergrondse werken, die veel groter blijken te zijn dan ooit werd vermoed, zullen ongetwijfeld nog heel wat onderzoeken moeten worden verricht. De vondst van dit gangenstelsel betekent weer een nieuwe schakel in de kennis van het Heerlens fort, dat in recente publikaties gekenmerkt wordt als „het als landsfort en garnizoensplaats belangrijke Heerlen”, „de versterkte grens-plaats Heerlen” en „het sterckes steedlein Heerlen”³⁾ en dat nader beschreven wordt in het artikel over de krijgsbouw in Limburg door de kolonel der genie b.d. W. H. Schukking⁴⁾.

Tot slot dient hier nog een aanvulling gegeven te worden op het op-gravingsverslag van de verkenning van de restanten van het Heerlens fort, zoals dit gepubliceerd werd in de eerste aflevering 1967 van ons tijdschrift⁵⁾. Op datum van 25 april moet nog de vondst vermeld worden van een Pfingsdorfer bekertje, dat gevonden werd in de vestinggracht op het hoekpunt Bongerd—Emmastraat en waarvan een tekening en een uitvoerige beschrijving hieraan wordt toegevoegd (Inv. nr. C 673).

N. EUSSEN.

Noten:

- 1) *J. F. Finó* : Forteresses de la France médiévale; Paris 1967, 290—297.
Naar de vertaling van de heer A. Ulrich.
- Ph. Truttmann* : Ces forteresses autour desquelles s'est bâtie la France. I. Evolution de la fortification du XI au XVI siècle: Plan et Profil; in: Archéologia, L'Archéologie dans le monde et tout ce qui concerne les recherches historiques et scientifiques sur terre et dans les mers; Paris, nr 16 sommaire, mai-juin 1967, 65—72.
Naar de vertaling van de heer A. Ulrich.
- 2) *L. van Hommerich* : Historisch nieuws rond Heerlens Kerkplein; in: Land van Herle 16 (1966), 56.
- 3) *H. H. E. Wouters* : Het Limburgse Maasdal gedurende de Tachtigjarige- en de Dertigjarige oorlog met inleiding en vervolg 1543—1663; in: Limburgs Verleden II; Maastricht 1967, 256, 157 en 169.
- 4) *W. H. Schukking* : Krijgsbouw in Limburg; in: Limburgs Verleden II; Maastricht 1967, 356—358.
- 5) *L. van Hommerich* : Speurwerk naar de walmuren, poorten en grachten van de historisch-stedelijke kern van Heerlen; in: Land van Herle 17 (1967), 12—23.

SCHAAL 1:1.

BEKERTJE.

- Typologie : Pfingsdorfer aardewerk.
 Techniek : blauwgrijs hard baksel met roodbruinachtige glazuur.
 Decoratie : geen.
 Stempel : geen.
 Pottenbakker : onbekend.
 Maten : doorsn. bodem 4,3 cm, doorsn. bovenkant 5 cm, hoogte 8,9 cm.
 Toestand : fragmentarisch.
 Tekening : nr. C 673.
 Chronologie : periode IV (\pm 1340).
 Herkomst : vermoedelijk Brunssum of Schinveld.
 Topografie : Heerlen, uit gracht om vesting, hoek Bongerd-Emmastraat,
 25 april 1967.
 Literatuur : *A. Bruijn* : Die mittelalterliche keramische Industrie in Schinveld; in: Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek; jg. 10—11 1960—1961, tabel blz. 488—489 en blz. 507.
A. Bruijn : Die mittelalterliche keramische Industrie in Südl limburg; in: Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek; jg. 12—13 1962—1963, afb. 1 blz. 356.

Chroniek

Tijdens de vergadering van de werkgroep van de historische Kring „Het Land van Herle” van 4 december j.l. bood ons medelid, de heer P. A. H. M. Peeters, oud-gemeentesecretaris van Hoensbroek, het zojuist verschenen boekwerk: „DE GESCHIEDENIS VAN HOENSBROEK”, samengesteld door de heren J. M. van de Venne, J. Th. H. de Win en P. A. H. M. Peeters, aan.

- 4 okt. Door minder vlotte afvloeiing van het personeel van de Stm. Wilhelmina te Terwinselen zal de sluiting 1 à 2 jaar later plaatsvinden.
- 8 okt. De parochie van het H. Hart van Jezus in Nieuwenhagerheide bestaat 50 jaar.
- 9 okt. De particuliere mijn Oranje Nassau IV is als zelfstandige zetel opgeheven. Het bovengrondse bedrijf is volledig stilgelegd en ondergronds wordt de exploitatie voortgezet door de Oranje Nassau III.
- 13 okt. Het onlangs opgerichte Heerlense Streektheater stelt zich in de stadsschouwburg voor aan het publiek met de eenakter „Vuur good heem”.
- 16 okt. Oprichting van de „Aktieve Middenstands Belangenvereniging” te Brunssum die zich ten doel stelt de belangen van de kleine ondernemers te behartigen.
- 20 okt. Opening van de eerste fabriek, de meubelindustrie Buck n.v., op het nieuwe industrieterrein Spekholzerheide.
- 21 okt. 50-Jarig bestaansfeest van de NKV- en KNMB-afdelingen Heerlerbaan.
- 25 okt. Nieuwenhagen heeft het inwonertal van 9000 bereikt.
- 25-26-27 okt. Vergadering van de commissie van Sociale Zaken en Gezondheidszorg van het Europees parlement in de Stadsschouwburg te Heerlen.
- 3 nov. Officiële ingebruikstelling van de „Rioolwaterzuiveringsinstallatie Schinveld” door de gouverneur mr dr Ch. van Rooy.
- 6 nov. Officiële opening van de AFCENT-school te Brunssum door generaal J. A. Graf von Kielmansegg.
- 10 nov. Consecratie van het nieuwe altaar in de gerestaureerde St. Maartenskerk te Welten door Mgr P. Moors.
- 11 nov. Bericht dat in de tijd van het verschijnen van de Limburg-nota in december 1965 tot 23 oktober 1967, 53 nieuwe ondernemingen met een totaal van 12.700 arbeidersplaatsen besloten hebben zich in Limburg te vestigen.
- 12 nov. 50-Jarig bestaan van het muziekkorps Sint Jozef te Heerlen.
- 12 nov. 75-Jarig bestaan van het dekenale gemengde koor St. Caecilia te Hoensbroek.
- 12 nov. 35-Jarig bestaan van de Kapelaan Berix-verkennergroep uit de parochie St. Pancratius te Heerlen.

- 13 nov. Het dames B-vijftal van de Heerlense Kegel Bond behaalt te Haarlem het nationale kampioenschap.
- 17 nov. 50-Jarig bestaan van de R.K. vereniging voor Kinderbescherming te Heerlen.
- 18 nov. Officiële opening van de nieuwe Brunnahal aan de Raadhuisstraat te Brunssum door burgemeester J. Quint.
- 19 nov. 50-Jarig jubileum van de St. Jozefparochie te Heerlerbaan.
- 27 nov. Heropening Bankgebouw Alg. Bank Nederland N.V., aan het Emma-plein te Heerlen, fusie van de Ned. Handel-Maatschappij en De Twentsche Bank, door wethouder ir. J. C. Schlösser.
- 28 nov. Viering van het 40-jarig bestaan van de R.K. Mulokring Zuid-Limburg te Heerlen.
- 2 dec. Voerendaal kreeg zijn 1000ste na-oorlogse woning.
- 8 dec. Voorlichtingscampagne in stadsschouwburg Heerlen voor de r.k. Mulokring Z.L. i.v.m. omzetting van ULO in MAVO per 1 aug. 1968.
- 9 dec. 60-Jarig bestaan van de afdeling Sint Jan van de N.K.M.B. te Hoensbroek.
- 12 dec. Officiële opening boerenleenbankgebouw aan de Hogeweg te Voerendaal door burgemeester G. Frencken.
- 14 dec. Uitreiking zilveren legpenning Hoofdbestuur A.N.V.V.-Den Haag aan drs L. van Hommerich door drs P. Heggen, directeur Provinciale V.V.V.-Limburg, wegens 25-jarig Secretaris-jubileum V.V.V.-Heerlen.
- 16 dec. Ingebruikname nieuw kerkgebouw Ned. Hervormde Gemeente Waubach-Nieuwenhagen-Schaesberg te Schaesberg.
- 16 dec. Opening nieuw casino te Treebeek door burgemeester drs F. Gijzels.
- 16 dec. Eerste „Afcant-Charity-Ball” in stadsschouwburg Heerlen ten bate van het recreatiecentrum Fransiscusoord te Valkenburg.
- 16 dec. Officiële opening gebouw Stichting Vrije Uren te Hoensbroek door burgemeester A. Kessen.
- 18 dec. Bespreking van mr C. van Veen staatssecretaris van Binnenlandse Zaken met de Mijndustrieraad te Heerlen over herplaatsing van administratief mijn-personeel.
- 21 dec. Uitreiking van de Van Grunsvencultuurprijs 1967 aan Kees van Baaren, toonkunstenaar en directeur koninklijk conservatorium te Den Haag.
- 22 dec. Besluit directie Oranje Nassau-mijnen om het terrein tussen de steenberg v.d. O.N. III te Heerlerheide en de Heerlenseweg te Hoensbroek geschikt te maken voor nieuwe industrievestigingen.

REGISTER

op de inhoud van de jaargang 1967

door

drs L. van Hommerich, secretaris.

<i>Aflevering 1, januari / maart.</i>	blz.
— Een nieuwe kans voor onze streekgeschiedenis. Verplichte Capita Selecta op middelbare school-eindexamens (door L. van Hommerich):	1
— De hof „Waalbroek” onder Simpelveld (door J. Belonje):	7
— Spuurwerk naar de walmuren, poorten en grachten van de historisch-stedelijke kern van Heerlen (door L. van Hommerich):	12
— Het personeel der O.L.-school te Heerlen in 1902 (door J.J. Jongen):	24
— Lijst van het onderwijzend personeel der O.L.-school (I) te Heerlen van 1840—1921 (door G. Dooyeweerd en J. J. Jongen):	28
— Over onderwijsakten en -opleiding. Een rijksnormaalschool te Heerlen (door J. J. Jongen):	29
<i>Aflevering 2, april / juni.</i>	
— Uit Schinveld's verleden (door W. J. Vromen):	33
— Romeinse vondsten aan de Voskuilenweg te Heerlen (door Jos Gielen):	37
— Romeinse waterput te Heerlen ontdekt (door Jos Gielen):	41
— Karel de Stoute in Heerlen (door L. van Hommerich):	45
— Romeins aardewerk. De stempel CONCOR. Productie-systeem in de Argonnen (door A. Ulrich):	45
— Chroniek (door de Redactie):	47
— Aanwinsten Gemeentelijke Oudheidkundige Dienst Heerlen:	
A) Het Archief: schenking archiefstukken:	47
B) Het museum: aankoop 130 romeinse keizermunten uit de collectie Leufkens:	47
C) Historisch-Topografische Verzameling:	
1) 4 foto's van oud-Heerlen:	48
2) prentbriefkaart van kasteel Terworm:	48
D) Genealogische Collectie: schenking gegevens familie Oberjé:	48
— Oudheidkundige vondsten:	
1) Romeinse vondsten in de Promenade II:	48
2) Romeinse vondsten in de Uilestraat:	52
3) Romeinse vondst Coriovallumstraat-Ververstraat (door J. H. F. Bloemers):	52

— Jaarvergadering Land van Herle:	54
— Algemene ledenvergadering L.G. & O.G.:	54
— Spreekbeurt drs L. van Hommerich voor de internationale commissie „Standen en Landen” te Besançon:	54
— Tentoonstellingen:	
1) V.V.V.-Amsterdam:	55
2) Römer am Rhein te Keulen:	55
— Bezoeken:	56
— Monumenten:	56
— Chronologisch kwartaal-overzicht:	57

Aflevering 3, juli / september.

— „Baan”-brekende historie (door L. van Hommerich):	61
— Marginaliën of kleine bijdrage tot de geschiedenis van het huis Roebroeck (door H. H. Lammeretz):	70
— De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen. De waterput of pomp in de buurtschap Kerkplein (door J. H. N. Bollen):	76
— Archeologische vondsten aan de Valkenburgerweg te Heerlen (door N. Eussen):	80
— Ere-penning in zilver voor de heer F. X. Schobben (door de Redactie)	83
— Reinoud van Schönforst-Heerlen (door J. J. Jongen):	84
— Chronologisch kwartaal-overzicht (door de Redactie):	86

Aflevering 4, oktober / december.

— Negentig jaren gemeentelijk oudheidkundig museum Heerlen (door L. van Hommerich):	89
— De familie Fabritius te Kerkrade-Heerlen (door L. Augustus):	91
— De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen. De waterput en -pomp aan de Veemarkt (door J. H. N. Bollen):	97
— Medusa-hoofden te Heerlen gevonden (door Jos Gielen):	104
— Uit Schinveld's verleden (door W. J. Vromen):	107
— Sint Nicolaas eens en nu (door J. J. Jongen):	111
— Oudheidkundige vondsten in de Uilestraat te Heerlen (door Jos Gielen):	114
— Opnieuw restanten van de Heerlense kazematten (door N. Eussen):	119
— Chronologisch kwartaal-overzicht (door de Redactie):	125